МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. В. Горло

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика та політика національної безпеки»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 9
від 22 лютого 2022 р.

Запоріжжя
2022

УДК: 32-027.21:39
Г 695

Горло Н. В. Етнополітологія : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика та політика національної безпеки». Запоріжжя : Друкарський салон «А+», 2022. 85 с.

У навчальному посібнику в систематизованому вигляді подано програмний матеріал дисципліни «Етнополітологія». Охарактеризовано сутність етнополітичних процесів і розкрито характер відносин між етнонаціональними спільнотами та державою. Акцентовано увагу на ролі етнічних спільнот у суспільно-політичному житті України та особливостям реалізації вітчизняної етнополітики. Для формування необхідних навичок запропоновано практичні завдання. Основний текст доповнюють термінологічний словник і додатки, які містять таблиці і фрагменти нормативно-правових документів.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика та політика національної безпеки»

.

Рецензент
Т.Є. Ніколаєва, кандидат філософських наук, професор кафедри політології.

Відповідальний за випуск
Є.Г. Цокур, доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології.

ЗМІСТ

ВСТУП……**Ошибка! Закладка не определена.**

Тема 1. Етнополітологія як наука і навчальна дисципліна ……7
Тема 2. Наукові підходи до вивчення етнічності……..……..…11
Тема 3. Етнонаціональні форми існування людства……..15
Тема 4. Етнічна і національна ідентичності……19
Тема 5. Етнополітика як складова політики…….……..…24
Тема 6. Моделі етнополітики……...28
Тема 7. Етнічність у політичних режимах……..31
Тема 8. Націоналізм як політична ідеологія…….…..36
Тема 9. Національна держава……...41
Тема 10. Національна автономія……..44
Тема 11. Етнополітична поведінка……..49
Тема 12. Етнополітичні конфлікти……..52
Тема 13. Етнополітика в Україні…….….59
Тема 14. Національна ідея……64

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК 68

ТАБЛИЦІ І СХЕМИ ДО КУРСУ……72

ДОДАТКИ..... 75

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА…….……80

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА……83

ВСТУП

У сучасному світі нараховується близько 5 тисяч етнічних спільнот, які відрізняються різним рівнем суспільно-політичного й економічного розвитку та ступенем включеності у суспільні процеси. Окремі етноси пройшли складний шлях націотворення і сформували власні держави, реалізувавши таким чином роль титульних націй. Разом з тим найбільш поширеними є саме поліетінчі держави, у яких поряд з титульним етносом проживають представники інших етнічних груп, отже, постає складна проблема врахування інтересів усіх етнічних спільнот та забезпечення оптимальних форм їхнього зв'язку з державою та іншими інститутами політичної системи. Взаємозв'язок етнічного й політичного є об'єктивним, адже саме політична діяльність виступає каналом просування та задоволення етнічних інтересів. Пошук найбільш оптимальних моделей взаємодії етносів і держави є важливим завданням, тому що це сприяє забезпеченню етнополітичної стабільності у державі.

Навчальний посібник допоможе студентам ознайомитися зі здобутками сучасної української та зарубіжної етнополітології, які стосуються як теоретичних питань етнополітичної науки, так і різноманітних аспектів практичної участі етнонаціональних спільнот у суспільно-політичному житті суспільства. Вивчення етнополітології є важливим етапом політичної соціалізації студента та вагомим кроком у формуванні його політчиної культури.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Етнополітологія» є засвоєння необхідних знань про специфіку функціонування етнополітичної сфери суспільства та особливості взаємодії політичних інститутів й етнічних груп; набуття навичок аналізу особливостей функціонування етнополітичної сфери суспільства.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Етнополітологія» є:

1) усвідомити основні поняття та категорії етнополітології;
2) засвоїти глибокі та об'єктивні знання про місце і роль етнонаціональних спільнот у політичному житті суспільства;
3) зрозуміти закономірності взаємовідносин етнонаціональних спільнот (етносів, націй) між собою та з політичними інститутами;
4) отримати уявлення про особливості функціонування етнополітичної сфери суспільства;
5) з'ясувати особливості етнополітичних процесів в Україні;
6) підготуватися до активної участі у національно-державному будівництві.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- ключові поняття і терміни дисципліни «Етнополітологія»;
- основні парадигми та методологічні підходи етнополітології;
- форми участі етнічних спільнот у політичному житті суспільства;
- складові етнічної і національної ідентичностей та особливості проведення «політики ідентичності»;

- особливості врахування етнічного чинника у різних типах політичних режимів;
- характеристику моделей етнополітики;
- специфіку етнополітичних конфліктів і основні стратегії їх врегулювання;
- сутність і види національних ідей;
- особливості вітчизняної етнополітики.

вміти:

- фахово тлумачити основні поняття етнополітології;
- аналізувати результати «політики ідентичності»;
- порівнювати специфіку реалізації моделей етнополітики: інтеграційної/асиміляційної, мультикультурної, расистської;
- аналізувати сутність етнополітичних конфліктів, розробляти шляхи їх вирішення;
- розробляти шляхи вирішення проблем функціонування етнополітичної сфери в Україні;
- критично осмислювати досвід реалізації етнополітики у зарубіжних країнах та вміти адаптувати його до українських реалій;
- прогнозувати розвиток етнополітичних процесів як в Україні, так і у світі.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **результатів навчання (компетентностей):**

- Знання предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Здатність до аналізу та синтезу науково-технічної, природничо-наукової та загальнонаукової інформації.
- Здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою, знання іноземних мов.
- Схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії та культури, розуміння причино - наслідкових зв’язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності;
- Розуміти предметну область, етичні та правові засади професійної діяльності.
- Вільно спілкуватися державною та однією з іноземних мов усно і письмово у професійній діяльності.
- Вміти критично мислити у сфері професійної діяльності.
- Розуміти історію, закономірності та етапи розвитку предметної сфери політології, знати її цінності та досягнення.
- Здатність використовувати категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки.
- Здатність застосовувати політологічне мислення для розв’язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки.

- Здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.
- Здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.
- Вміти використовувати базовий категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки.
- Вміти застосовувати політологічне мислення для розв’язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки.
- Вміти описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.
- Вміти аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.
- Вміти аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.

Тема 1. Етнополітологія як наука і навчальна дисципліна.

План

1. Об’єкт, предмет і функції етнополітології.
2. Структура етнополітології. Місце етнополітології в системі інших суспільних наук.

Ключові поняття: етнополітологія, етнонапрямки.

1. Об’єкт, предмет і функції етнополітології.

Етнічність справляє вагомий вплив на суспільно-політичне життя у всі періоди людської історії. Проте тривалий час етнічність не була пріоритетною в ідентифікаційній системі індивіда, адже для мешканців, наприклад, Середньовічної Франції більш важливою була локальна ідентичність – житель села чи міста. Актуалізація етнічності як важливого суспільно-політичного ресурсу та формування етнічних ідентичностей відбувається як досить складний процес, що виникає у відповідь на етнізацію політики – посилення ролі етнічного чинника у суспільних відносинах, вивченням чого займається етнологія, етнографія та етнополітологія. Процес формування та виокремлення етнополітології з загальної системи наук про суспільство, на думку переважної більшості дослідників, відбувся в другій половині XX століття, коли зрозуміли, що етнічне відіграє надзвичайно важливу роль у суспільстві, Поширення в 50-60 роках XX століття процесів етнічного відродження та націоналізму, розгортання боротьби за національне самовизначення, одним із найбільш вагомих наслідків якої став розпад колоніальної системи, політизація етнічності вчених до аналізу цих процесів. Інституціоналізація політичної науки відбулася досить пізно, у 70-80 роках XX століття, коли відбулося виокремлення етнополітичної проблематики та формування етнополітології як окремої лауки.

Найважливішими джерелами етнополітології виступили етнологія, націологія та політологія. Специфіка етнополітології полягає в її міждисциплінарному характері, адже вона досліджує взаємозв'язок етнічної та політичної сфер людського буття. Етнологія як наука про етноси заклала початок інтересу до етнічного. Великий вплив на становлення етнополітології мала геополітика. Саме в рамках геополітики винкило поняття «етнопоіптика». У роботах класиків геополітики Ф. Ратцеля, Р. Челлена, К. Хаусхофера розглядалися проблеми взаємозв'язку території та народу, державних і етнічних кордонів. В межах націології були здійснені спроби окреслення специфіки дослідження етнополітичного. Зокрема, класик вітчизняної та світової націології, видатний український вчений О. Бочковський зазначав, що етнополі-тика «це частина народознавства, яка спеціально вивчає взаємини між нацією та державою, а загалом – досліджує питання нації в політичному аспекті. Це значить, що етнополітика цікавиться всіма справами, які так або інакше мають зв'язок з державним аспектом національних взаємин».

В Україні традиція вивчення етнічності бере свій початок з XIX століття. Власне, одним з перших звернув увагу на окрему історію, культуру українців ще І. Котляревський. На культурних відмінностях українського і російського

народів наголосив М. Костомаров у праці «Дві руські народності». Етнополітична думка в Україні продовжила свій розвиток у працях О. Бочковського, Ю. Бачинського, Ю. Липи, М. Міхновського, Д. Донцова.

Етнополітологія є відносно молодою наукою, отже, питання про об'єкт і предмет не вирішене остаточно. На думку американського дослідника П. Ван ден Берга, етнополітологія має зосереджувати основну увагу на аналізі взаємовідносин держави з етнічними групами (меншинами). Натомість М. Паренті визначав предмет етнополітології як «вивчення впливу етнічного фактору на політичну поведінку людей та сферу політики в цілому». У країнах пострадянського простору об'єкт і предмет політології тлумачаться досить широко. О. Картунов формулює об'єкт таким чином: людина, етнонаціональні спільноти (етноси, нації, етнічні групи), їх утворення (партії, організації, рухи тощо), етніцизм і націоналізм, етнополітична культура, держава та її інститути, етнополітика як засіб забезпечення етнополітичної стабільності. Предметом є «аналіз етнополітичної царини людського буття, виявлення закономірностей і тенденцій етнополітичних процесів, виходу і діяльності етнонаціональних спільнот на політичній, арені, їх суперництва і боротьби та співжиття і співпраці між собою та| з державою тощо».

У цілому можна виокремити три основні підходи до розуміння об'єкта етнополітології.

1) об'єкт – етнічні спільноти в їх різноманітних формах вияву, особливості їх буття та свідомості. Предмет – аналіз місця та ролі етнічних спільнот у політиці (М. Паренті, Дж. Ротшильд, П. Ван ден Берг).
2) об'єкт – нація як найвища форма існування етнічної спільноти, єдина не лише етнічна, але й, водночас, політична спільність. Предмет – аналіз відносин націй між собою та державою. Одним із наслідків подібних процесів є поширення в сучасному світі національних держав (націй-держав). (Г. Сетон-Уотсон).
3) об'єкт – етнополітика як сфера суспільних відносин. Предмет – націоналізм, який відіграє вирішальну роль у світі впродовж двох століть як ідеологія, практика і процес формування націй та національних держав (Е. Гелнер, Б. Андерсон, Е. Гобсбаум, Е. Сміт, Л. Снайдер та інші).

Компромісну точку зору висловив О. Картунов: «етнополітологія має займатись всіма вище названими об'єктами і проблемами в їх єдності і сукупності, зокрема, етнічностями, націями, націоналізмом та всім, що з ним пов'язано, тобто всією цариною етнополітичного буття».

Р. Коршук вважає, що об'єктом етнополітології є феномен етнічності, а предметом дослідження – взаємозв'язок етнічних і політичних процесів та явищ. Відповідно етнополітологія – це наука про взаємозв'язок етнічних і політичних процесів та явищ.

Етнополітологія виконує низку функцій. Серед яких: пізнавальна (розробка теорій, які пояснюють сутність етнічних феноменів), методологічна (розробка категорій і понять для позначення сутності етнічних явищ і процесів,

розробка методологічних підходів), прикладна (допомога у вирішенні питань соціально-економічного буття етносів, розвитку їх культури, відносин з державою).

2. Структура етнополітології.

Структура етнополітології є досить розгалуженою. Як зауважує Р. Коршук, у зв'язку з міждисциплінарним характером цієї науки серед науковців точаться дискусії щодо тих чи інших структурних складових етнополітології.

О. Картунов виділяв у структурі етнополітології такі складові частини:

Історія етнополітичної думки, де вивчаються основні етапи зародження і розвитку етнополітичної думки з часів Стародавньої Греції і Риму та Київської Русі до сучасних зарубіжних та вітчизняних етнополітичних концепцій і теорій.

Теоретико-метододогічні засади, де висвітлюються теоретико-концептуальні та методологічні основи аналізу етнополітичних процесів, з'ясовуються їх закономірності й тенденції, відпрацьовується понятійно-термінологічний апарат, визначаються функції, цілі і завдання етнополітології тощо.

Теорія етнічності, де всебічно аналізуються етнічні форми існування людства, а також концепції етнічності, індивідуальної і групової етнічної ідентичності, етнічної стратифікації, етнічної мобілізації та багатьох інших.

Теорія нації, де досліджуються вітчизняні та західні теорії нації, зокрема психологічна, культурологічна, етнічна, політична та ін., з'ясовуються взаємовідносини між надією, особою, етнічністю.

Теорія етніцизму, де вивчається природа, сутність і характер етніцизму, умови і наслідки його піднесення і послаблення, місце і роль цього дивовижного феномену в житті окремих етносів, націй і людства в цілому.

Теорія націоналізму, де всебічно досліджується природа, характер, типи і різновиди націоналізму, в тому числі й українського, причини і наслідки його вибуху та занепаду, місце і роль цього надзвичайно складного й суперечливого феномену в суспільно-політичному розвитку.

Теорія етнонаціональної політики, де розглядаються причини и наслідки політизації етнічностей, їх місце і роль на політичній арені, аналізуються зміст і характер, цілі і завдання, типи і види етнонацональної політики, її основні засади і принципи, зокрема, рівноправності і самовизначення народів, суверенітету, вивчаються спільне и особливе етнонаціональної політики в Україні.

Теорія національно-державного устрою де дається порівняльний аналіз форм устрою поліетнічних держав, з'ясовуються переваги і вразливі місця унітарного та федеративного устрою держав, вивчається світовий досвід вирішення етнополітичних проблем, розглядаються принципи побудови і функціонування конфедерації, співдружності та співтовариства держав тощо.

Теорія етнополітичних конфліктів, де аналізуються причини виникнення, природа і характер етнополітичних конфліктів, вивчаються методи їх прогнозування, запобігання ескалації та врегулювання, ведуться пошуки досягнення, збереження і зміцнення етнополітичної стабільності.

Теорія етнополітичної культури, де розробляється концепція самої етнополітичної культури, з'ясовуються її основні риси і критерії, визначаються шляхи формування високої етнополітичної культури як окремої особи, так і цілого суспільства.

Досить поширеним є підхід, за яким виділяють чотири складові частини: історія етнополітичної думки, теорія етнополітики, практична етнополітологія та порівняльна етнополітологія. У зарубіжних науках прикладна етнополітологія добре розвинена, в Україні дещо інша ситуація, домінують праці теоретичного характеру. Хоча науковці співпрацюють з органами влади у питанні розробки відповідного закнодавтства щодо захисту прав меншин, проте в Україні на даний час (початок 2022 року) так і не розроблено Концепцію державної етнонаціональної політики.

Етнополітологія тісно пов’язана з такими етнонауками (етнонапрямками): етнопсихологією, етнодемографією, етносоціологією, етнолінгвістикою тощо. Російський соціолог 3. Сікєвіч зазначає: «Дослідницьке "поле" окремих етносоціальних наук постійно переплітається і навіть співпадає, тому практично усі дослідження етнічних явищ набувають міждисциплінарного характеру».

Етнографія вивчає конкретні народи, їхню культуру і побут, виникнення та розселення, використовуючи методи спостереження та опису. Етнолінгвістика – це наукова дисципліна, предметом якої є змістовне відношення мови і національної культури. Наприклад, в історії українського національно-визвольного руху питання мови посідало ключове місце, що знайшло відображення у такому сучасному гаслі «Без мови немає нації!».

Етнодемографія досліджує проблеми відтворення етносів – етнічної специфіки їх народжуваності, смертності. Однак найбільш тісний зв'язок етнополітології з етносоціологією та етнопсихологією, які, як і етнополітологія, перебувають на стадії становлення. Етносоціологія зосереджується на дослідженні соціальної структури етнічних спільнот специфіці інтересів, соціальному статусі, процесах соціальної мобільності, соціальних особливостях культури етнічних спільнот – тобто розглядає етнічні процеси та явища під кутом соціального. Етнопсихологія (етнічна психологія) – це галузь психології, яка вивчає особливості психічного складу і поведінки людей, що визначаються їх національною належністю або етнічною спільністю, а також традиціями, що формуються історично.

? Питання для самоконтролю:

1. Який вплив на виникнення етнополітології мали етнологія, геополітика, націологія?
2. Що є об’єктом і предметом етнополітології?
3. Які функції виконує етнополітологія?
4. Охарактеризуйте структуру етнополітології.
5. Визначте місце етнополітології в системі інших суспільних наук.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Виникнення етнополітології як самостійної науки відбулося у

а) другій половині XIX ст.

б) у першій половині XX ст.

в) у другій половині XX ст.

2. **Назвіть три етнонауки (етнонапрямки)** (*на власний вибір)*, з якими тісно пов'язана етнополітологія _____

_____

3. **Посилення ролі етнічного фактора в політичних відносинах і перетворення його на засіб політики – це:**

а) політизація етнічності б) етнізація політики в) етнополітологія

☝Практичні завдання

1. Поміркуйте, які потреби суспільної практики здатна задовольнити етнополітологія та запропонуйте заходи, яким чином можна посилити прикладний ефект даної науки.
2. Розробіть прогноз розвитку етнополітичної науки у XXI столітті.

Тема 2. Наукові підходи до вивчення етнічності.

План

1. Зміст поняття «етнічність» та його тлумачення у межах примордіалізму, переніалізму, етносимволізму.
2. Дослідження етнічності з позицій модернізму та його течій – конструктивізму та інструменталізму.

Ключові поняття: етнічність, примордіалізм, переніалізм, етносимволізм, модернізм, конструктивізм, інструменталізм.

1. Зміст поняття «етнічність» та його тлумачення у межах примордіалізму, переніалізму, етносимволізму.

Термін «етнічність» є досить поширеним поняттям у суспільних науках, але прагнення створити концепцію етнічності притаманне саме західній етнологічній науці. За визначенням Р. Коршука, *етнічність* можна розглядати у двох вимірах: як етнічну спільноту, її характерні ознаки (об'єктивні і суб'єктивні), особливості її життєдіяльності, та як специфічну ідеологію, що апелює до етнічних цінностей у політичній боротьбі. *Етнічність* також розглядається як якість людини, завдяки якій створюється система своєрідних зв'язків, що опосередковують собою відношення людини до природи, культури та інших людей. Мається на увазі, що ці відношення є своєрідними, про що свідчить певна система природокористування, система культури і поведінки, побуту і духовності.

Етнічність є своєрідним маркером, який дозволяє визначати відмінності між різними видами етнічних утворень, у тому числі у процесі їх самоідентифікації. Дж. Сані і С. Десай зауважують, що етнічність поєднує людей таким чином, що виходить за межі політичних рамок і національних

кордонів, а члени етнічної групи схильні ідентифікувати себе більше на регіональному, аніж на національному рівні.

Певним чином компромісний погляд на природу етнічності запропонувала З. Сікевич, на думку якої, етнічність – один з основних статусів людини, який визначає її оцінювання і сприйняття, але інтенсивність переживання етнічності (її затребуваність, ступінь вираженості) дійсно конструюється як зовнішніми соціальними обставинами, так і внутрішніми установками людини. Дана категорія досить зручна для використання в процесі дослідження різноманітних політичних процесів, оскільки дозволяє серед їхніх ознак чітко виокремлювати саме етнічний чинник і зосереджуватися на ньому.

Щодо походження і природи етнічності спостерігаємо відмінні погляди у представників трьох класичних підходів етнополітології. *Примордіалісти,* представниками якого є П. Ван ден Берг, К. Гіртц і Е. Сміт, вважають етнічність вродженою якістю індивіда і певною «об'єктивною даністю» (соціобіологічний напрям), або ж культурною спільністю, для якої характерні певна територія, мова, культура тощо (еволюційно-історичний тип).

Основними постулатами примордіалістського підходу до трактування етнічності є:

− етнічні особливості мають природжений характер і передаються від покоління до покоління;

− етнічні зв'язки є найважливішими за будь-які інші й етнічна ідентичність є ключовою;

− етнічна ідентичність є успадкованою і задовольняє глибинні природні людські потреби;

− етнічність – це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Примордіалізм формує особливу точку зору у питанні утворення націй. Згідно примордіалізму, етноси є біологічними спільнотами з дуже давньою історією, а нація виступає логічним продовженням розвитку етносу на сучасному етапі.

Переніалізм був та й залишається основним інтелектуальним суперником модернізму. Частина дослідників не визнає його за окрему школу, вказуючи на близькість засад переніалізму та примордіалізму. Натомість прихильники *переніалізму* наголошують, що, незважаючи на певну подібність, між ними існує суттєва різниця. Відповідно до переніалізму нації – це політизовані етнокультурні спільноти, модерні версії прадавніх етнічних груп, що виникли внаслідок еволюції, шляхом розвитку культурних та соціальних зв'язків.

Сучасні нації пройшли складний шлях розвитку і остаточно сформувалися у модерну епоху. Тобто сучасні нації та донаціональні етнічні форми – це різні, хоча й пов'язані явища. Подібні погляди відрізняють переніалізм від примордіалізму. На відміну від модернізму переніалізм акцентує увагу на етнічній основі сучасних націй, не вважає їх суто винайденими, сконструйованими спільнотами. Наукові здобутки переніалізму та примордіалізму, незважаючи на бажання або небажання їх авторів, активно

використовуються ідеологами етнічного націоналізму (звичайно, з поправками на власну націю).

Окремі вчені акцентують увагу на чинниках, які сприяли переходу від етносу до нації, відводять велику роль у цьому процесі символам, міфам, історичній пам'яті, тож їх називають етносимволістами (етніцистами). Найбільш відомим *етносимволістом* є Е. Сміт. Відоме визначення нації, дане Е. Смітом: як сукупності людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для усіх її членів.

2. Дослідження етнічності з позицій модернізму та його течій – конструктивізму та інструменталізму.

Інструменталісти роблять наголос на можливості застосування етнічності як ресурсу для досягнення певних цілей, як, наприклад, В. Тишков вважає, що етнічність має інструментальний характер, тобто можливе її використання в утилітарних цілях. Конструктивісти виходять з того, що етнічні почуття формуються зусиллями політиків чи вчених. З позицій модерністського підходу процеси націотворення висвітлюють такі авторитетні зарубіжні науковці, як Б. Андерсон, Е. Гелнер, Г. Кон та ін. Згідно модернізму, націоналізм, нації, національні держави є продуктами епохи Модерну, причому має значення саме такий порядок появи даних феноменів.

Цілком у дусі модернізму розглядає націю І. Валлерстайн, який зазначає, що нація є соціально-політичною категорією, пов'язаною тим чи іншим чином з реальними або можливими кордонами держави. Однак, на його думку, поява держави передує появі нації, а не навпаки. Науковець виділив дві причини формування нації у суверенній державі. Перша пов'язана з проблемою підтримки власної цілісності і неподільності в умовах внутрішньої дезінтеграції і зовнішньої агресії, що досягається шляхом розвитку «національного почуття», яке сприяє нейтралізації цих небезпек. Друга причина викликана існуванням міждержавної ієрархічної системи, для якої характерні постійні зміни в ієрархії. Саме націоналістичні ідеології здатні не тільки виправдати високе положення держави в ієрархії, але й заперечувати низьке: «Для держави не бути нацією означає знаходитися поза грою, ставка у якій – зміна її рангу в міждержавній ієрархії». Дійсно, сучасна політика реалізується «державами-націями» і «націями-державами», для яких національний фактор вже тривалий час визначає характер як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних процесів.

У радянському суспільствознавстві під впливом марксизму панував підхід, за яким нація розглядалася як вища форма існування етносу (після роду, племені й народності). Формування нації чітко пов'язувалося з таким етапом розвитку етносу, як створення держави. У суспільствознавчих науках у країнах пострадянського простору виразно проявляється саме такий підхід. За визначенням В. Межуєва, нація – це державна, соціальна, культурна приналежність індивіда, а не його антропологічна і етнічна визначеність.

Близьким до цього є тлумачення нації, запропоноване М. Столяровим, за яким нація – це результат соціально-політичних відносин між суспільством і державою. В. Кочетков визначає націю як групу людей, пов'язаних спільністю економічного життя, території і поєднаних спільними політичними інститутами. Нині у суспільствознавстві досить популярною є етатистська теорія нації, яка тлумачить націю як політичне утворення, сформоване у процесі реалізації народом державотворчих прагнень.

Особливу позицію у тлумаченні нації займає російський етнолог В. Тишков, на думку якого терміни «нація» і «націоналізм» не є ні науковими, ні політично операціональними. Він вважає, що подвійне розуміння нації і як етнічної групи, і як громадян однієї країни вносить плутанину через те, що два типи спільнот – держави і народи – оспорюють виключне право називати себе націями: «Політична заангажованість науковців і учасників громадських дискусій зайвий раз засвідчують, що поняття «нація», «націоналізм» позбавлені академічної об'єктивності й можуть бути легко поставлені на службу новому геополітичному суперництву і новим проектам політичної інженерії, які виникли по завершенню «холодної війни». З ним солідаризується Г. Нодія, на думку якого, «розвиток націй і етнічних співтовариств, які їм передували, завжди супроводжувався історичними катаклізмами і свідомими зусиллями політиків. У світі просто немає національних кордонів, даних Богом, або зумовлених природним розвитком». З цього приводу можна зауважити, що категорія «нація», очевидно, є об'єктивною за формою, пропонуючи певну модель колективного уявлення, а ось вже зміст цієї моделі має суб'єктивний характер і набуває того чи іншого наповнення залежно від цілей політичних акторів.

Сучасні вчені намагаються поєднати погляди примордіалістів і модерністів на утворення нації. Наприклад, Г. Нестеренко вважає, що кожен із цих напрямів відзначається певною достовірністю та системою аргументів на свою користь, і «у реальній дійсності, для ефективного тривалого функціонування й прогресивного розвитку національної спільноти необхідні як природно утворені об'єктивні передумови (про які йдеться в примордіалістських концепціях), так і цілеспрямована діяльність членів самої нації, в першу чергу, національної еліти (що постає основою націєтворення в модерністських концепціях)». Очевидно, саме компромісна позиція, яка поєднує погляди обох парадигм, є більш об'єктивною у поясненні природи нації.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке «етнічність»?
2. Розкрийте базові засади приморідалізму, переніалізму та етносимволізму.
3. Як розглядається феномен етнічності з позицій модернізму?
4. У чому полягає відмінність у поглядах на етнічність конструктивістів та інструменталістів?
5. Як розглядається нація з модерністських позицій?

✍ Тести для самоперевірки:

1. **Яка наукова теорія наголошує на тому, що етноси мають давнє коріння, а етнічна спорідненість носить об'єктивний характер?**
   а) модернізм б) марксизм в) примордіалізм г) конструктивізм
2. **Який методологічний підхід в етнополітології розглядає етнічність (етнічні гасла, етнічну ідентичність) як засіб, метод досягнення мети?**
   а) примордіалізм б) конструктивізм в) інструменталізм
3. **Г. Кон, Б. Андерсон, Е. Гелнер є представниками**
   а) примордіалізму б) переніалізму в) етносимволізму в) модернізму
4. **Чи правильне таке твердження: «Представники модернізму наголошують на тому, що нація – це феномен Сучасності»**
   а) так б) ні

☝Практичні завдання

1. Складіть порівняльну таблицю поглядів примордіалістів та модерністів:

Критерії	Примордіалізм	Модернізм
Базові цінності		
Умови формування творення етносу		
Час виникнення етносу		
Умови формування нації		
Час виникнення нації		

2. Проаналізуйте роль конструктивістської та інструменталістської парадигм у дослідженні сучасних політичних процесів.

Тема 3. Етнонаціональні форми існування людства.

План

1. Сутність і структура етносу.
2. Нація як етнонаціональна форма та її характеристики.
3. Типологія націй.

Ключові поняття: етнос, нація.

1. Сутність і структура етносу.

«Етнос» - це поняття, яке, за визначенням В. Євтуха, позначає особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й виступає особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення.

Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія і мова. Доповнимо, що це також умови подальшого повноцінного розвитку і існування будь-якої етнічної спільноти. Відносини між індивідами в етносі

розглядаються як природні, тобто такі, що об'єктивно сформовані. Така характеристика етносу відповідає засадам примордіалістської парадигми, яка визнає природний характер усіх етнічних ознак. У радянському суспільствознавстві закріпилося уявлення про існування етносу у формах племені, народності і нації. Але Ю. Зубрицький вірно наголосив, що існують і інші форми етнічного буття, обумовлені різними параметрами історії людства (формаційними, цивілізаційними, суспільно-психологічними, політичними, конфесійними, екологічними) і різноманітними формами взаємодії національно-етнічних культур (включаючи явища синтезу і симбіозу). Слід зауважити, що у зарубіжних суспільних науках найчастіше вживається поняття «етнічна група» (ethnic group), а не «етнос».

Існує декілька концепцій етносу, з-поміж яких великий інтерес викликає пасіонарна теорія етносу Л. Гумільова. На його думку, етноси виникають під впливом космічної енергії, яка надає їм пасіонарного заряду. Вони є носіями нових генетичних ознак, що виникають у результаті мутацій. Внаслідок цього їм притаманний *пасіонарний дух:* високі прагнення, здатність в ім´я реальної або ілюзорної мети жертвувати заради її реалізації як своїм життям, так і життям інших. *Пасіонарний дух надає етносу історичної динаміки,* активності, наслідком чого є успішні завойовницькі війни, створення держави, розквіт мистецтва. В результаті цього сплеску пасіонарної напруги з´являється *нова культура.* При цьому відбувається або поглинання ряду суміжних культур, або ж розширення ареалу за рахунок неокультурених територій, або ж поєднання обох процесів. Усі етноси проходять декілька *стадій розвитку:* виникнення і підйом, викликані пасіонарним поштовхом; фазу апогею етнічної активності, котра супроводжується суперництвом всередині етносу; фазу розсіювання пасіонарної енергії, її кристалізації в пам´ятках культури та мистецтва; фазу життя етносу "за інерцією"; фазу незворотної деградації етносу і обивательського спокою. Поступово пасіонарна енергія розтрачається в історичній діяльності, і етнос знову розчиняється у природному і соціальному середовищі, поглинається іншими цивілізаціями, що піднімаються, і часто безслідно зникають, входячи в склад іншого суперетносу. Життєвий цикл етносу складає приблизно 1200-1500 років, за які він розвиває свою культурну традицію.

2. Нація як етнонаціональна форма та її характеристики.

Усі концепції націоналізму, попри їх несхожість, розглядають націю як інтегроване утворення, яке, проте, базується на різних об'єднавчих чинниках – політичних або етнічних. Особливістю націоналізму є те, що у конкретній політичній ситуації його зміст визначають політичні еліти, які пропонують певну модель нації. Слушно зауважує Л. Нагорна, що «поняття «нація» постійно набуває певного емоційного забарвлення залежно від особистих уподобань і політичної кон'юнктури». З Л. Нагорною солідарна А. Муканова, яка вважає, що «нація» є інструментом історичної і політичної свідомості, а націоналізм – формою ідеології, яка використовує цей «інструмент пізнання» у своїх цілях. Вона зазначає, що «живучість концепту нації, може бути, якраз і

пояснюється його крайньою нечіткістю, розмитістю, суперечливістю, у якому кожен знаходить те, що шукає». Отже, єдиного універсального набору ознак для нації не існує. Кожна модель нації пропонує свій спосіб визначення належності до нації.

Тож націю доцільно розглядати як спільноту людей, об'єднану певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історчиною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей. З античності та середньовіччя слово вживалося для означення віддалених, "варварських" народів, згодом – для означення студентських земляцтв, регіональних угруповань церковних еліт. У пізньому середньовіччі та за раннього Нового часу слово "нація" набуло рис етнізації та почало вважатися синонімом "країни", "народу". У сучасних суспільних науках поняття "нація" прийнято хронологічно застосовувати до модерної та новітньої доби, пов'язуючи його з поширенням модерного націоналізму та сучасної моделі національної держави, спочатку – до Європи та США, а потім – до інших регіонів світу.

Існує декілька теорій нації: етатистська теорія виходить з того, що нація існує лише в одержавленому суспільстві, відповідно, нація функціонує як політична спільнота, у якій індивіди поєднані спільною національною ідеєю. За цією теорією нація може формуватися на базі поліетнічної спільноти, головне, щоб усі розділяли спільні цінності. Етнічна теорія нації наголошує на етнічному ядрі як основі нації, відповідно, велику роль відіграє усвідомлення кровної спорідненості та етнічної спільності, побутування спільних поглядів на історичне минуле, сьогодення, місію етносу, культурна спорідненість членів етнічної групи. Культурницька теорія нації акцентує увагу на культурі як тій основі, на якій формується нація. Соціально-економічна, або ж марксистська теорія нації, розглядає націю як спільноту, що виникла шляхом еволюції етносу у народність, народність – у народ, народ – у націю, що супроводжувалося змінами у способі виробництва, зростанні рівня організованості групи, збагаченні її культури.

3. Типологія націй.

Із межі 18-19 ст. поняття "нація" вживається переважно у двох значеннях: політична (громадянська) нація як суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім – "держава-нація". Це значення поняття "нація" сформувалося й усталилося наприкінці 18 – у середині 19 ст. в США та тих державах Західної Європи, яким був властивий відносний збіг етнічних і державних кордонів, а поширення ідеології модерного націоналізму хронологічно збігалося із процесами широкої демократизації. Внаслідок Першої світової війни і Другої світової війни модель політичної нації була закладена як основний елемент сучасної світової політичної системи та міжнародного права (Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй);

2) етнічна нація (етнонація) – усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням. Це тлумачення нації сформувалося у пе5ршій половині 19 ст. у Німеччині та Східній Європі за умов існування

багатонаціональних імперій та виникнення національно-визвольних рухів бездержавних народів. За такої моделі нації утворюється єдина "нація-держава" в межах ареалу певного етносу, незважаючи на те, до яких державних утворень цей ареал міг входити. Принцип міждержавного розмежування за етнічною ознакою застосовувався в Європі (1919-21 і 1945-47) та в інших регіонах світу. Проте в правовому контексті за умов чинності демократичних стандартів у такій національній державі "титульна" етнічна нація все одно перетворюється на складову політичної нації. У публіцистиці поняття "етнічна нація" часто помилково ототожнюється з етносом і застосовується до архаїчних та домодерних форм етнічних спільнот. Дискусійним з політико-правової точки зору досі залишається питання застосування та підтримки міжнародною спільнотою "права націй на самовизначення", тобто які саме критерії дають підстави вважати "нацією" певну етнічну групу, що прагне суверенізації.

Нація як політична спільнота має територіально-політичний зміст, тому що включає представників усіх етносів, які проживають у державі. Етнічна нація є гомогенною культурно-мовною спільнотою і належність до неї не залежить від вибору індивіда. Проте російський науковець Ю. Семенов досить скептично поставився до двох традиційних концепцій нації – етнічної і державної (громадянської). На його думку, вони не враховують головного – наявності у людей, які складають націю, однієї спільної вітчизни. Він розуміє націю як особливу політичну силу, як сукупність людей, які об’єднані спільністю вітчизни і відстоюють її інтереси. Разом з тим Ю. Семенов пропонує поділ націй на дві групи: соціонації, які формуються за ознакою належності людей до одного геосоціального організму, і етнонації, які формуються за ознакою належності людей до одного певного етносу.

Демократична держава формує курс на інтеграцію суспільства і утворення політичної нації. Однак політична нація – не механічне поєднання індивідів, адже згуртувати їх у націю можуть тільки спільні цінності. Для ототожнення індивідом себе з іншими членами нації необхідне усвідомлення єдності (культурної чи ідеологічної) і визначення спільної мети суспільного розвитку. У забезпеченні єдності суспільства вагоме місце займає політика ідентичності.

Україна належить до поліетнічних держав, у якій кількісно переважають українці як титульний етнос, який дав назву державі, і росіяни. Проблеми українського націотворення відображені у консервативній і націоналістичній політичній думці. Необхідність формування в Україні політичної нації обґрунтував В. Липинський, до створення етнічної нації закликали М. Міхновський і Д. Донцов. Виникнення нації пов’язане з процесом державотворення, невдачі і прорахунки якого гальмували націотворення, однак поява незалежної Української держави актуалізувала питання формування політичної нації. В Україні здійснюється державний курс на консолідацію представників усіх етносів навколо ідеї зміцнення української демократичної держави. Нормативно-правова база сприяє захисту прав національних меншин. У 1992 р. набув чинності Закон «Про національні меншини в Україні», який гарантує меншинам право на вільний розвиток.

? Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «етнос» та назвіть ознаки етносу.
2. Розкрийте зміст пасіонарної теорії етносу.
3. Що таке «нація»? Чим нація відрізняється від етносу?
4. Охарактеризуйте теорії нації.
5. Назвіть базові характеристики політчиної та етнічної нації.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Автором пасіонарної теорії етносу є

а) Ю. Бромлей б) Л. Гумільов в) Й. Сталін

2. Який компонент у структурі етносу, за Е. Смітом, має подвійну або потрійну етнічну самосвідомість:

а) ядро б) маргінальний прошарок в) етнічна категорія

3. Яка теорія нації ототожнює націю і державу?

а) етнічна б) історико-економічна в) культурна
г) психологічна д) етатистська

☝Практичні завдання

1. Проаналізуйте марксистську (соціально-економічну) теорію нації. На думку багатьох дослідників, вона є актуальною й до сьогодні. Чи згодні Ви з такою точкою зору?
2. Ознайомтеся з працею Е. Ренана «Що таке нація?». Особливу увагу зверніть на частину ІІІ, у якій Е. Ренан зауважує, що нація – це щоденний плебісцит. Як Ви розумієте цю тезу? Спробуйте також визначити сильні і слабкі сторони психологічної теорії нації. Свою думку аргументуйте, порівняйте дану теорію з іншими.

Тема 4. Етнічна і національна ідентичності.

План

1. Зміст поняття «ідентичність». Структура ідентичності.
2. Погляди на етнічну ідентичність представників переніалізму та модернізму. Сутність національної ідентичності та її співвідношення з громадянською/політичною ідентичністю.
3. Зміст «політики ідентичності».

Ключові поняття: ідентичність, етнічна ідентичність, «політика ідентичності».

1. Зміст поняття «ідентичність». Структура ідентичності.

Кожна людина усвідомлює себе членом певної спільноти, таким чином ідентифікуючи себе з тим чи іншим співтовариством – локальним (житель села чи міста), етнічним, релігійним, регіональним, національним або державним. *Ідентичність* – співвіднесення своїх цінностей і переконань з цінностями населення певного регіону.

Ідентичність має три елементи: *когнітивний* – громадяни повинні знати про існування свого регіону, його географічні кордони. Потрібно знати про сусідні кордони, щоб їх відокремити; *аффірмативний* – набір емоцій відносно свого регіону і уявлення про те, як регіон забезпечує рамки для спільних емоцій і почуття солідарності; *інструментальний* – регіон використовується як база для соціальної і політичної мобілізації населення і колективної діяльності. Інструментальний елемент розвивається на базі перших двох і проявляється в особливій політичний культурі населення (перш за все, в електоральній) та в оформленні регіональних партій і рухів.

У зв'язку з одночасним включенням індивіда у декілька спільнот у нього формується складна ідентифікаційна система, у якій вагоме місце посідають етнічна і державна (національна) ідентичності. Існує своєрідна ієрархія ідентичностей, оскільки сам індивід визначає їх пріоритетність і ступінь значущості для себе. Крім того, не всі ідентичності є одночасно затребуваними, тож можна говорити про ситуаційний характер їх актуалізації.

Ідентичності проявляються в системі «ми-вони», адже для того, аби співвідносити себе з певною групою за низкою чинників, необхідно чітко усвідомлювати відмінність цієї групи від інших. Більше того, «інші» виконують не просто роль «чогось відмінного від «нас»», а своїм сприйняттям «нас» частково формують наше уявлення про себе. На ідентичність великий вплив справляє сприйняття іншими. Якщо при потраплянні в інше середовище людина опиняється у становищі чужинця, ізгоя, то вона сама почне вважати себе чужинцем. Якщо більшість населення країни вважає меншість відсталою, невігласами, то члени цієї меншості сприймуть це ставлення, і воно перетвориться на частину їх ідентичності. А за словами Е. Еріксона, «будь-яка позитивна ідентичність… визначається і через негативні образи, і варто визнати ту неприємну обставину, що наша Господом подарована ідентичність живе за рахунок приниження інших». Причому уявлення «ми-вони» не обов'язково містять компонент протистояння, адже навіть просте усвідомлення своєї відмінності від інших у поліетнічному середовищі вже актуалізує ідентифікаційні почуття, не кажучи вже про існування у конфліктному середовищі. Тож етнічний образ людини не зводиться тільки до проблеми самовизначення в поліетнічному середовищі, але й має зв'язок з проблемою вирішення міжетнічних стосунків і їх гармонізації на принципах поваги і взаєморозуміння.

2. Погляди на етнічну ідентичність представників переніалізму та модернізму. Сутність національної ідентичності та її співвідношення з громадянською/політичною ідентичністю.

Етнічна ідентичність є стійкою системою уявлень індивіда про себе як члена етнічної групи та його місце у суспільстві. Етнічна ідентичність формується однією з найперших. У поглядах на її виникнення науковці розділилися – примордіалісти вважають її вродженою, інструменталісти ж, навпаки, розглядають як таку, що формується цілеспрямовано політичними антрепренерами. Етнічна ідентичність має здатність тривалий час залишатися

незатребуваною, тобто об'єктивно існувати, але не бути використаною в якості ресурсу для отримання тих чи інших суспільних благ. Такий стан етнічної ідентичності може бути характерний як для демократичних держав, де етнічна ідентичність усвідомлюється індивідами, але не існує загроз для її існування, так і для недемократичних режимів, де незатребуваність етнічної ідентичності обумовлена курсом на створення нової етнонаціональної або наднаціональної («радянський народ») спільності.

Існує кілька типів етнічної ідентичності, серед яких на увагу заслуговують «етнічний нарцисизм» і етномаргінальний тип. Етнічний нарцисизм передбачає ставлення індивіда до етнічної батьківщини як лона, в якому народжується людина, а патріотизм може набувати форми фанатизму, емоційної збудженості і духовної піднесеності. Такий стан етнічної ідентичності може бути притаманним націоналістично налаштованим політикам. Носіями маргінального типу ідентичності є особи, які проживають за межами своїх етнічних територій; в силу проживання в іноетнічному, у тому числі іншомовному, середовищі для них характерний високий ступінь подвійної ідентичності. Проявом етномаргінальної ідентичності є неспівпадіння національної приналежності особи з її мовною поведінкою та культурною орієнтацією. Явище, коли особа змінює етнічну приналежність, називається *криптоетнічність*.

Національна ідентичність викликає колективну солідарність громадян, і саме на її основі формується патріотизм як моральний і політичний принцип. Співіснування етнічної і державної ідентичностей більш гармонійне у тому випадку, якщо індивід є громадянином мононаціональної держави. Однак у світі вкрай мало держав-націй, які є етнічно однорідними, адже, за даними американського дослідника У. Коннора, їх всього 9,1% від загальної кількості. У поліетнічних державах влада стикається з проблемами узгодження інтересів різних етнічних груп, що має надзвичайно важливе значення для стабілізації суспільних відносин. Дійсно, ігнорування інтересів етнічної групи може сформувати у представників етносу відчуття меншовартості, на основі якого формується «абсолютизований патріотизм», який виражає вузько направлені інтереси однієї соціальної групи.

Домінування в ідентифікаційній системі індивіда етнічної або регіональної ідентичності на противагу загальнонаціональній є загрозливим тоді, коли споріднена держава здійснює потужний інформаційний вплив на свідомість представників споріднених груп. Тож поліетнічна держава повинна проводити досить активну політику ідентичності як сукупності цілеспрямованих кроків по формуванню у громадян спільної загальнонаціональної ідентичності. Задля цього необхідна розробка такої національної ідеї, яка втілює гуманістичні цінності і відкриває перед суспільством і кожним індивідом нові перспективи.

У цьому контексті доцільно навести думку І. Байрамова, який розглядає сепаратизм як крайній полюс етнічної ідентичності і визначає місце сепаратизму в структурі ідентичності таким чином: сепаратизм з'являється тоді, коли етнічна ідентичність не відповідає національній самосвідомості,

тобто коли інтереси етносу (як вони усвідомлені людиною) не співпадають з офіційним варіантом національної ідеї.

3. Зміст «політики ідентичності».

Сучасний політичний процес технологізується, свідченням чого є проведення у багатьох сучасних державах *політики ідентичності*. Традиційно термін «політика ідентичності» асоціюється саме з діяльністю політиків по виробленню ідентичності, хоч сфера застосування даного поняття значна ширша. На користь розуміння політики ідентичності саме як діяльності політичних еліт свідчить класифікація форм ідентичності М. Кастельса: 1) легітимуюча, яка вводиться пануючими інститутами для розширення і раціоналізації свого панування; 2) ідентичність спротиву, яка формується акторами, які перебувають в ситуації їх недооцінки; 3) проективна ідентичність, в ситуаціях, коли соціальні актори на основі доступного їм культурного матеріалу будують нову ідентичність, яка змінює їх становище в суспільстві і направлена на перетворення всієї соціальної структури.

Розуміння політики ідентичності як соціальної практики бере свій початок з 1960-х років у США, коли влада у процесі прийняття рішень почала зважати на інтереси етнічних меншин, які зазнавали дискримінацій у попередній період історії. К. Хейс зазначає, що політика ідентичності починалася з аналізу форм придушення меншості з метою вироблення рекомендацій по реабілітації, переосмисленню місця і ролі раніше принижених груп у суспільстві. Наслідком політики ідентичності у США стало формування американської нації, представники якої розділяють єдині цінності і установки. Але політика ідентичності здатна «працювати» і у європейсько-континентальних політичних системах, для яких характерна наявність багатьох етнічних і культурних сегментів, саме тому втіленням політики ідентичності в країнах Заходу стала практика мультикультуралізму.

Спираючись на американський досвід політики ідентичності, її розглядають як процес прийняття політичних рішень про здійснення певних акцій, дій, політики саме на підставі належності тих чи інших індивідуумів до конкретної національної, етнічної, расової або якоїсь іншої групи. Саме тому виправданим є розгляд політики ідентичності і як ухвалення політичних рішень з врахуванням інтересів етнорегіональної спільноти.

Успішними об’єктами «переформатування» є регіональна і національна ідентичності, оскільки їх носії більшою мірою відповідають характеристикам «уявних спільнот», описаних Б. Андерсоном, які створюються як результат ототожнення індивіда з цією спільнотою на основі уявлень про спільне походження, її місію, цінності, суттєві відмінності від інших спільнот того ж типу. Змістовне наповнення саме цих ідентичностей великою мірою залежить від інтересів політичних еліт. Етнічна ж ідентичність – досить стабільне утворення, яке важко піддається трансформації.

М. Розумний вважає, що політика ідентичності, яка зачіпає багато аспектів суспільного життя (утвердження атрибутів і символів державності, мовну політику, виховання молоді, освіту, практично всі гуманітарні і

суспільствознавчі галузі науки, інформаційну сферу, пріоритети зовнішньої політики, економічний протекціонізм та ін.) пов'язана з політикою регулювання міжетнічних відносин, яка є її складовою і включає у себе підтримку та захист інтересів етнічних груп і національних меншин, протидію проявам ксенофобії та нетерпимості на культурному, етнічному й релігійному підґрунті, а аткож сприяє інтеграції меншин до політичної нації.

Для процесу формування регіональної ідентичності важливе значення мають різні фактори: довгострокові – історична пам'ять, етнічний і релігійний склад населення регіону, рівень соціально-економічного розвитку регіону; і короткострокові, які формуються під впливом ситуативних інтересів регіональних еліт або політичної ситуації.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке «ідентичність»?
2. Охарактеризуйте структуру ідентичності.
3. Що таке «етнічна ідентичність» та «національна ідентичність»?
4. Чи тотожні національна і громадчняька (політична) ідентичності?
5. Розкрийте зміст поняття «політика ідентичності».

✍ Тести для самоперевірки:

1. Який компонент у структурі ідентичності зайвий?
   а) когнітивний
   б) аффірмативний
   в) інструментальний
   г) конфліктний

2. Який науковець розробив концепцію «уявлених спільнот»?
   а) К. Шмітт б) Б. Андерсон в) Л. Фейербах

3. Підкресліть довгострокові чинники формування етнічної ідентичності: історична пам'ять, діяльність етнічних політчиних партій, соціально-економічний статус етносу, етнічна самосвідомість.

☝Практичні завдання

1. Проаналізуйте стан проведення політики національної ідентичності в Україні. Для отримання кількісних показників, які ілюструють ідентичнісні орієнтації українців, зверніться до результатів соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова.
2. Запропонуйте механізм узгодження регіональної та національної «політик ідентичностей».

Тема 5. Етнополітика як складова політики.

План

1. Сутність, мета і завдання етнополітики.
2. Суб'єкти етнополітики, їх класифікація.
3. Напрями етнополітики.

Ключові поняття: етнополітика, етнічна група, етнографічна група, корінний народ, діаспора, етнічна меншина, національна меншина.

1. Сутність, мета і завдання етнополітики.

Етнополітика розуміється як сфера суспільства, у якій відбувається взаємодія держави і етнічних спільнот, відносини етнічних спільнот між собою як у межах держави, так і поза її межами. Поняття «етнополітика» має ще одне значення, пов'язане з її процесуальним характером, адже це також сукупність цілеспрямованих заходів, реалізованих первинними та вторинними суб'єктами, з метою врегулювання відносин між етнічними групами, а також між ними та державою, задля забезпечення прав етнічних спільнот та досягнення етнополітичної стабільності. Існує об'єктивна потреба у проведенні етнополітики, адже у світі домінують поліетнічні суспільства, у яких запровадження ефективної етнополітики здатне попередити появу міжетнічних конфліктів.

Етнополітика не тотожна національній політиці – політиці забезпечення національних інтересів держави та всіх громадян, що здійснюється у межах держави і на міжнародній арені. Існує також поняття «етнонаціональна політика» як сукупність державних заходів з метою формування нації та забезпечення етнополітичної стабільності у державі. Але, оскільки нація тлумачиться по-різному, можливе її формування як етнічної чи політичної спільноти, до того ж різними методами, тож, на нашу думку, поняття «етнополітика» більш виважене і вірне.

Отже, етнополітику слід розуміти як послідовне державне регулювання колективних прав етнічних спільнот на території їх історичного проживання та прийняття відповідних законодавчих актів і створення державних органів, що проводять етнополітику. Складовою етнополітики є іміграційна політика – система методів регулювання прибуття і перебування іноземців на території держави, поселення на проживання і отримання громадянства

Завдання етнополітики: інтеграція в єдину націю, підтримка розвитку усіх спільнот, уникнення конфліктів, формування політичної еліти.

Доцільно розрізняти внутрішній аспект етнополітики – розвиток етнічних спільнот всередині держави, та зовнішній – підтримка діаспори і підтримка трудових мігрантів.

2. Суб'єкти етнополітики, їх класифікація.

Визначення правового статусу групи засвідчує її перетворення на суб'єкта і об'єкта етнополітики, що означає законодавче закріплення прав представників меншини, отже, гарантує більш адекватне представництво її інтересів у всіх

сферах суспільства. Можливість створення культурно-просвітницьких товариств, художніх колективів, навчання рідною мовою, недискримінаційний ринок праці, наявність рівних з іншими етносами політичних прав – це водночас запорука високого політичного статусу етнічної групи. Саме тому етнічні меншини намагаються впливати на етнополітику держави.

У цілому ж суб'єктів етнополітики доцільно ділити на дві групи: первинні та вторинні.

Суб'єкти первинні – формуються об'єктивним шляхом, до них належать – людина, етнос і нація, національні і етнічні меншини, корінні народи, титульні нації, субетноси, етнографічні групи.

Вторинні суб'єкти є похідними від первинних: держава, політичні партії, громадські організації, міжнародні організації, органи місцевого самоврядування.

За В. Євтухом, *етнічна група* – це певна кількість людей, які представляють собою частину того чи іншого етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними). Сукупність людей стає етнічною групою тоді, коли її члени ідентифікують себе один з одним, чи ідентифікуються іншими як цілісний організм на основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Базовими характеристиками етнічної групи має бути, передусім, культурна й біологічна подібність, а також тяглість у часі (від минулого до майбутнього), яка забезпечується міжпоколінною передачею спільної мови, культурницьких традицій.

Етнічна група (меншість) у складі поліетнічної держави може бути етнічною або національною меншиною. Існує тенденція до ототожнення цих понять, однак їх зручно розділяти або за роллю у політичному житті держави (національні меншини є більш активними), або ж за наявністю чи відсутністю державного утворення, сформованого даним етносом. *Національна меншина* – це етнічна група, яка в силу різних історичних причин опинилася в межах іншої держави, але зберігає власну етнічну ідентичність і прагне підтримувати контакти з національною державою і орієнтується на неї. Саме такий підхід до розмежування етнічних і національних меншин є вірним, тому курди в Сирії – це етнічна меншина, а угорці в Україні – національна меншина. Причому кількісні параметри меншини не відіграють вирішальної ролі, адже, як зауважує І. Валлерстайн, статус меншини не обов'язково є арифметично визначеним – в якості визначальної є ступінь соціальної влади, тому численні більшості можуть бути соціальними меншинами. У. Кімліка розглядає національні меншини як групи, які складали повні й функціонуючі співтовариства на своїй батьківщині до тих пір, поки не були інкорпоровані в більшу державу. Він поділяє національні меншини на «субдержавні народи» і «корінні народи».

Корінний народ: 1) народ, який веде племінний спосіб життя у незалежній країні, його соціально-економічні, культурні умови життя відрізняються від

інших груп. Життя корінного народу регламентується спеціальним законодавством і традиціями (МОП, «Конвенція про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя у незалежних державах»); 2) народи в незалежних державах, нащадки тих, хто населяв територію країни у період колонізації і які зберігають всі свої соціально-економічні, культурні, політичні інститути.

Етнографічна група, як правило, виокремлюється у межах етносу, її члени мають культуру, що деякою мірою відрізняється від культури всього етносу, наприклад, лемки, бойки, гуцули можуть розглядатися як етнографічна група у рамках українського етносу.

Діаспора – група людей спільного етнічного походження, які проживають в іноетнічному середовищі за межами власної історичної батьківщини, зберігають власну етнічну ідею, мають форми самоорганізації

3. Напрями етнополітики.

Етнополітична стабільність у державі пов'язана з врахуванням важливої ролі етнічності у всіх сферах суспільного життя. Ефективними засобами задоволення інтересів етнонаціональних меншин є розробка особливого електорального законодавства на регіональному рівні для меншин або укладення угод по делегуванню компетенцій у галузі культури і освіти спеціальним органам, які представляють певну меншину. Виборча система у цілому може бути засобом попередження етноконфліктів. А. Кіссе зазначає, що «мажоритарна виборча система спроможна забезпечити більшу стабільність, тоді як пропорційна допомагає досягати кращої репрезентативності, тобто вона ліпше відображає етнічну багатоманітність суспільства».

Вкрай важливим є надання певних преференцій меншинам у економічній сфері. В. Хеслі вважає, що необхідно активізувати заходи в економічній політиці шляхом введення так званих програм «позитивних дій», тобто запровадження системи економічних пільг, які гарантують меншинам зайнятість і доступ до приватної власності. Як відомо, «політика позитивної дії» проводиться у США – країні, яка є прикладом втілення засад ліберальної демократії, що засновується на двох ідеях – ідеї «етнокультурної нейтральності» і етатистській ідеї нації. Представники меншин мають певні преференції у навчанні і працевлаштуванні.

Дієвим способом налагодження консенсусних відносин між усіма етнічними групами у поліетнічній державі може бути консоціативна (співсуспільна) демократія, модель якої запропонував А. Лейпхарт. Характерними рисами співсуспільної демократії є реалізація влади великою коаліцією політичних лідерів, які представляють всі сегменти багатоскладового суспільства, взаємне вето, або «правило співпадаючої більшості» як гарантія життєво важливих інтересів меншин, пропорційність як головний принцип політичного представництва, призначень на державні посади і розподілу суспільних фондів, а також висока автономність кожного сегменту у реалізації своїх внутрішніх справ. Безумовно, такий варіант підійде не для всіх суспільств, де існують національні меншини, а тільки для тих, які описав сам А. Лейпхарт як найбільш придатні для формування консоціативних структур:

невелика територія поширення консоціативних структур, налаштованість еліт на співпрацю, невеликий розмір кожного сегмента. Модель співсуспільної демократії має як нормативні, так і емпіричні ознаки, тобто це своєрідна ідеальна модель, яка у процесі практичного втілення може стикатися з різними труднощами. Недаремно окремі з консоціативних систем виявилися нежиттєздатними. Досить скептично до можливості її застосування для вирішення етнічних конфліктів поставився Д. Горовіц, який вважав, що багатоскладові коаліції за наявності серйозного соціального або етнічного поділу неможливі.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке етнополітика?
2. Чи тотожні поняття «етнополітика» і «етнонаціональна політика»?
3. Яке місце в етнопоілтиці займає імігрцаійна політика?
4. Охарактеризуйте первинних та вторинних суб'єктів етенополітики.
5. Чи тотожні поняття «етнічна меншина» і «національна м енштина»?
6. Назвіть напрями етнополітики.

✍ Тести для самоперевірки:

1. **З даного переліку виберіть первинних суб'єктів етнополітики:** людина, держава, громадська організація, корінний народ, етнос, політична партія, нація, діаспора, міжнародна організація, етнічна меншина.

2. Малочисельні народи, які проживають на території традиційного розселення своїх предків, зберігають традиційний спосіб життя, господарювання, усвідомлення себе самостійними етнічними спільнотами – це:

а) титульна нація б) національна меншина в) корінний народ

3. Що є ознаками співсуспільної демократії (за А. Лейпхартом):

а) пропорційність як принцип політчиного життя;
б) право на укладення міжнародних договорів;
в) право вето з боку меншин;
г) уряд великої коаліції;
д) автономінсть кожного сегмента;
е) підзвітність виборних органів народу.

☝Практичні завдання

1. Охарактеризуйте українську діаспору в одній із країн світу за такими критеріями, як кількість членів діаспори, час утворення діаспори, стан збереження національних традицій, характер зв'язків з материнською державою.
2. Проаналізуйте можливості встановлення співсуспільної демократії в Україні.

Тема 6. Моделі етнополітики.

План

1. Інтеграційна і асиміляційна моделі етнополітики: спільне та відмінне.
2. Політика мультикультуралізму та причини її кризи у країнах Європи на початку XXI століття.
3. Расистська модель етнополітики.

Ключові поняття: мультикультуралізм, апартеїд, етноцид.

1. Інтеграційна і асиміляційна моделі етнополітики: спільне та відмінне

Проблеми співіснування різних етнічних груп в одному державному організмі досить успішно вирішуються шляхом проведення ефективної етнополітики. Врахування потреб та інтересів представників етнонаціональних меншин необхідне тому, що від цього залежить стабільність суспільства як соціального організму. Їх ігнорування стимулює етнонаціональні меншини до активного виборювання своїх прав, і значний вплив на вибір стратегії розвитку етнічної групи здійснює система засобів, які застосовують представники влади в управлінні суспільством. Першочергово необхідно здійснювати пошук ефективних механізмів для налагодження мирного сусідства між різними етнонаціональними групами в поліетнічній державі. Більш дієвими є превентивні заходи, які попереджують відцентрові тенденції. Вкрай важлива роль у цьому належить ефективній етнополітиці, яка спрямована на недопущення будь-яких форм дискримінації меншин – у соціально-економічній, політичній, духовній сферах суспільства. Важливо, щоб державна етнополітика сприяла формуванню загальнодержавної національної ідентичності. Це вкрай кропітка робота, адже необхідно при цьому уникати її конфлікту з локальними ідентичностями.

Націотворення може переслідувати мету формування політичної або етнічної нації, і від того, яку модель нації планує реалізувати вище державне керівництво, залежить доля інших етнічних груп, тому що це визначає стратегію дій стосовно даних меншин – інтеграційну або асиміляційну.

У сучасному світі виділяють дві основні моделі етнополітики: асиміляційну (інтеграційну) і мультикультурну.

Асиміляційна (інтеграційна) модель передбачає формування єдиної нації шляхом нівелювання етнічних та культурних особливостей спільнот, що мешкають на певній території. В її основі лежить ідея нації-етносу як єдиної етнічної і культурної спільноти, що передбачає утворення гомогенного суспільства. Ця політика найкраще реалізується в освітній сфері (уніфікація освіти) і в межах імміграційної політики. В США в основі цієї політики лежить ідея «плавильного котла», яку вперше висунув письменник Г. де Кревекоуер у творі «Листи від американських фермерів» (1782 р.), описавши сім'ї, які складалися з представників різних етносів. Він писав, що американці є «ні європейцями, на нащадками європейців, а таким геном, де дивне змішення крові, яке ви не знайдете в жодній з інших країн. Я хочу звернути вашу увагу на

сім'ї, де дідусь – англієць, його дружина – голландка, їх син одружений на француженці, а його чотири сини мають зараз чотирьох дружин різних національностей». Термін «плавильний котел» вперше з'явився в однойменній п'єсі І. Зангвілла у 1908 р., де говорилося, що Америка – це «Божий Тигель, великий плавильний котел, де усі раси Європи переплавляються та змінюються». П'єсу схвалив президент Теодор Рузвельт.

У кінці XIX – на початку XX століття теорія існувала у вигляді *концепції «томатного супу»*, коли вважалося, що іммігранти можуть зруйнувати традиційну культуру США, тому основою нації мала бути англосаксонська культура («томати»), а іммігрантські культури – лише виконувати роль «спецій». У цей же час виник стандарт повноцінного американця – білий англосаксонець, англомовний, протестант.

У 1920-х рр. були введені іммігрантські квоти, за якими переваги надавали тим етносам, які могли швидше інтегруватися до нації, тобто англійцям, шотландцям, валлійцям, німцям-протестантам та деяким іншим.

Асиміляційна модель етнополітики втілювалася і в СРСР у процесі формування «нової історичної спільноти – радянського народу». У сучасній Франції відбувається повна інтеграція чужинців у суспільство, в основному за допомогою школи. Поняття «національна меншина» там не існує.

Ця політика має сильні сторони на етапі націотворення, в Африці дозволяє подолати трайбалізм і сепаратизм.

Багато вчених вважають, що краще розділяти асиміляційну і інтеграційну політику. Мета інтеграційної політики – політична інтеграція, створення політичної нації при збереженні етнічної специфіки.

Зараз теорія плавильного котла перебуває в занепаді, в США розвивається мексиканський сепаратизм (в Техасі).

2. Політика мультикультуралізму та причини її кризи у країнах Європи на початку XXI століття

Мультикультуралізм – вперше цей термін пролунав у доповіді Королівської комісії з питань білінгвізму і бікультуралізму в Канаді (1965 р.). Попередником була *концепція «культурного плюралізму» Х. Каллена*, який критикував концепцію «томатного супу» і вважав, що американський народ – це скоріше «салат», адже прищеплення певних елементів нової американської культури все одно не змінює етнічну приналежність індивіда.

Мультикультуралізм – це ідеологія і політика, які стверджують правомірність і цінність культурного плюралізму (багатоманіття), значущість існування різних культур і необхідність їх захисту.

Етнополітична модель мультикультуралізму базується на концепції нації-поліса і спрямована на формування єдиної політичної, але багатоманітної культурної, расової, етнічної спільноти в межах однієї держави. Ця політика передбачає визнання культурного і етнічного розмаїття, права етнічних спільнот на збереження своєї ідентичності. Реалізується у вигляді існування недискримінаційного ринку праці для нетитульних етнічних груп, вільного

розвитку їх культури, можливості отримувати освіту рідною мовою і т.д., аж до утворення різних видів автономії (як територіальних, та і екстериторіальних).

Недоліки політики: існує загроза для традиційної культури місцевого населення, загроза для єдності країни (в Канаді у 1995 році франкоканадський сепаратизм мало не реалізувався під час референдуму, не вистачило 1% голосів). Політика мультикультуралізму проводилася досить активно у Німеччині на рубежі XX-XXI століть, але зараз критикується німецьким суспільством (зокрема, почастішали випадки криміналу з боку іммігрантів, у т.ч. зросла кількість вчинених ними вбивств; значна частина німців хотіла б обмежити притік іммігрантів у країну).

3. Расистська модель етнополітики.

Окремим видом етнополітики є *расистська модель* – забезпечення етнічної і расової чистоти панівної спільноти, розподіл суспільства на повноцінних і неповноцінних громадян, дискримінація непанівних етнічних груп. Ця модель базується на *расизмі* – уявлені про природну нерівність людських рас. Вперше цю ідею висловив француз А. де Гобіно в «Есе про нерівність людських рас» (1853 р.).

У цій моделі суспільство поділяється за вертикально-ієрархічним принципом на «вищий сорт» і «нижчий сорт», існують геноцид і депортації, заборона на змішані шлюби. Прикладом є гітлерівська Німеччина, у якій виділяли три типи рас: «ті, що творять культуру» - арійці; «ті, що її отримують» - інші народи, у т.ч. слов'яни; «ті, що її руйнують». Існувало расове законодавство – повноцінні громадяни – лише арійці, заборона змішаних шлюбів. Здійснювали *Голокост* – геноцид єврейського народу, коли загинуло 6 млн. осіб. Фактично це був *етноцид* – планомірне винищення представників одного етносу.

Расистська модель етнополітики реалізувалася в ПАР у вигляді *апартеїду* – політики «роздільного проживання» білого і корінного населення. За законом «Про реєстрацію населення» (1950 р.) суспільство було поділене на 4 групи – білі, чорні, кольорові (метиси), азіати. Для корінного населення були створені *бантустани* – спеціально відведені території для проживання корінних народів ПАР і народів окупованій Намібії. Фактично це були резервації, які ізолювали населення, хоч формально проголошувалося, що це інструмент забезпечення самостійності цих народів в питаннях самоуправління. Елементи расистської моделі мали місце в США до 1960-х років (діяльність Ку-клукс-клану).

? Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте інтеграційну модель етнополітики.
2. Чи тотожні інтеграційна та асиміляційна моделі етнополітики.
3. Що таке «політика позитивної дії»?
4. Визначте риси політики мультикультуралізму.
5. Як реалізується расистька модель етнополітики?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Політика мультикультуралізму сприяє формуванню

а) етнічної нації б) політичної нації

2. Політика «позитивної дії» проводиться в умовах

а) етнократії б) ліберальної демократії

в) етнічної демократії г) демократії міжетнічної згоди

3. Проявом якої моделі етнополітики був апартеїд в ПАР?

а) асиміляційної б) мультикультурної в) расистської

☝Практичні завдання

1. Порівняйте моделі етнополітики, заповнивши таблицю:

Критерії	**Інтеграційна / асиміляційна модель**	**Мультикультуралізм**	**Расистська модель**
Врахування прав і свобод меншин			
Тип нації, яка формується			
Методи реалізації етнополітики			

2. Проаналізуйте причини кризи політики мультикультуралізму в Європі.

Тема 7. Етнічність у політичних режимах.

План

1. Сутність та поняття етнократії, основні підходи у її трактуванні.
2. Роль етнічного чинника у ліберальних демократіях.
3. Сутність етнічної демократії.
4. Сутність демократії міжетнічної згоди.

Ключові поняття: етнократія, етнічна демократія, ліберальна демократія.

1. Сутність та поняття етнократії, основні підходи у її трактуванні.

Незважаючи на появу наднаціональних утворень і посилення ролі регіональних співтовариств, національні держави впродовж тривалого часу залишаються найважливішими акторами світової політики. Становище держави на міжнародній політичній арені залежить від багатьох чинників, у тому числі від ступеня реалізації прав і свобод людини у внутрішній політиці та додержання усіх міжнародних правових норм у зовнішній політиці. Першочергово слід звертати увагу на те, якою мірою у політичному житті суспільства враховується етнічний чинник Дискримінація або ігнорування інтересів етнічних груп обумовлює можливість появи різних форм відцентрових рухів, що загрожують політичній стабільності держави. Тому слушно стверджує Р. Коршук, що «специфіка етнополітичних взаємовідносин,

ролі та місця певних етнічних спільнот, їх статусу, а, іноді, і питання елементарного виживання залежить від типу політичного режиму, що панує в державі».

Тип політичного режиму і особливості політичної системи впливають на рівень конфліктності у суспільстві. До базових ознак політичного режиму відносяться: спосіб формування органів влади; взаємодія гілок державної влади; співвідношення центрального уряду і органів місцевого самоврядування; стиль прийняття публічних рішень; відносини між державою і громадянами; закріплення прав і свобод громадянина; статус політичних партій і громадських організацій тощо.

Авторитарні та тоталітарні режими по-різному ставляться до етнічної складової.

В умовах тоталітаризму етнічний чинник тлумачиться «навпаки», тобто він абсолютизується відносно титульного етносу, але ігнорується стосовно інших етнічних груп. Тоталітаризм у будь-якій формі у кінцевому підсумку зводиться не тільки до класової чи кланової гегемонії, але й етнічної. Прикладом може бути фашистський режим А. Гітлера, який застосовував практику етноциду відносно неарійських народів, натомість під приводом об'єднання всіх етнічних німців в одній державі було здійснено аншлюс Австрії і анексовано Судетську область від Чехословаччини. У СРСР формувався новий тип «радянської людини», який, по суті, мав надетнічний характер і фактично претендував на те, аби замінити етнічну гегемонію ідеологічною.

В одному з їх варіантів – етнократії – цей чинник гіперболізований, однак на користь однієї етнічної спільноти. Етнократія є особливою формою владарювання від імені певної етнічної спільноти в умовах недемократичного політичного режиму. Етнократія передбачає асиміляцію недомінуючих етнічних груп, реалізацію політики сегрегації або ж здійснення етноциду.

Існує декілька підходів до розуміння сутності етнократії.

Ідеологічний підхід: мета етнократії – формування «повноцінної» нації, побудова «справжньої» національної держави, забезпечення расової чистоти, вигнання (знищення) «неповноцінних» етнічних спільнот, формування «справжньої» демократії тощо.

Елітарний підхід: етнократія – це панування в державі політичної еліти, що представляє інтереси лише домінуючої етнічної спільноти та сформована з її представників.

Етнократи – специфічний тип політичної еліти, що відрізняється від інших типів особливостями свого формування та функціонування. Політична еліта етнократів формується за етнічною або расовою ознакою. Належність до певної етнічної спільноти, можливість довести свою етнічну чи расову приналежність, чистоту крові тощо виступає основним критерієм відбору до правлячої групи. Особисті якості особи відіграють другорядну роль. Особливості функціонування етнократів полягають у гіперболізації пріоритетів домінуючої етнічної (національної, расової) спільноти, наданні переваги членам своєї групи, дискримінаційних заходах щодо непанівних етнічних спільнот - одним словом, володарюванні з позиції домінування власної етнічної (расової) спільноти.

Колективістський підхід: етнократія – це безумовне домінування колективних прав та інтересів етнічної (расової) спільноти над правами та інтересами особи.

Етнократія не є владою усього етносу, а лише частини його представників, які проводять свою політику від імені певної етнічної групи.

Ознаки етнократії: поєднання засад домінування від імені певної етнічної спільноти з недемократичним характером володарювання загалом; реалізація на практиці асиміляційної (в найбільш радикальному її варіанті) чи расистської моделі етнополітики (остання використовується набагато частіше); домінування представників певної етнічної спільноти в усіх без винятку сферах суспільного життя; застосування політики сегрегації; формування політичної еліти винятково з представників домінуючої етнічної спільноти; гіперболізація колективних прав домінуючої спільноти, переважання колективних прав над індивідуальними правами; позбавлення представників непанівних етнічних груп права на легальні форми боротьби за покращення свого становища у державі

Типологія етнократій (за Ж.Т. Тощенко):

• людиноненависницькі (расизм і шовінізм – надмірний патріотизм з акцентом на військовій силі, ультранаціоналізм з елементами авторитаризму)

• внутрішньо суперечливі (націоналізм; сепаратизм; сецесія як форма сепаратизму; культурний імперіалізм, суттю якого є визнання культури домінуючої нації великою культурою, а культур етнічних меншин – примітивними та застарілими; фундаменталізм - крайньо консервативна течія, в якій тісно переплелися націоналістичні та конфесійні домагання)

• Латентні (етнізм – ідеологія, що ґрунтується на уявленнях про біологічну спільність людей, які належать до одного етносу; етноізоляціонізм).

2. Роль етнічного чинника у ліберальних демократіях.

Демократичні тенденції у розвитку сучасних держав диктують толерантне ставлення до представників інших етнічних груп, саме тому поліетнічні держави, які забезпечують рівність прав і свобод для всіх етносів і цим самим послаблюють рівень соціальної напруженості, досягають більших успіхів у своєму розвитку, як, наприклад, Сполучені Штати Америки. Однак не всі політичні режими рівною мірою враховують роль етнічного чинника у суспільних процесах. Наприклад, **ліберальна демократія** у США офіційно ніяк не враховує етнічне походження, тому що більш важливими визнаються індивідуальні можливості особи, ніж її групова належність.

Ознаки ліберальної демократії: етнічне походження є особистою справою та особистим вибором громадянина і офіційно ніяк не враховується; засоби (ресурси) розподіляються залежно від індивідуального внеску особи і не залежать від її групової належності; Окремі громадяни та меншини мають свободу вибору – інтегруватися в домінуючу більшість і асимілюватися чи залишатися поза нею;

Політика «позитивної дії» - надання переваг представникам чорношкірого або іспаномовного населення США та аналогічні заходи в ряді інших країн, яка

практикується як тимчасовий захід, мета якого – залагодити несправедливість, що існувала в минулому, створити рівні умови гри. Ознаки: надання квот представникам певних етнічних/расових груп при вступі у вищі навчальні заклади, прийомі на роботу, зокрема на державну службу тощо.

Недоліки: зменшує рівень «здорової» конкуренції та сприяє формуванню своєрідної «дискримінації більшості» (надання певних, навіть тимчасових, переваг спотворює принцип рівності можливостей).

3. Сутність етнічної демократії.

Етнічна демократія – тип політичного режиму, для якого характерна наявність демократичних прав для усіх громадян, певні колективні права етнічних меншин та домінування етнічної більшості.

Ознаки етнічної демократії: чітке визначення титульної нації; титульна нація є, водночас, домінуючою нацією; держава виступає синонімом, насамперед, титульної нації; етнічний націоналізм домінуючої спільноти виступає основою формування нації у державі; держава наголошує на визначальній ролі титульної нації, проводить заходи, спрямовані на активну підтримку її культури; держава прагне до обмеження можливості представників нетитульних етнічних груп зайняти домінуючі позиції в органах державної влади; представники етнічних меншин, що мають громадянство, користуються політичними, економічними, соціально-економічними, соціальними та культурними правами і свободами.

Етнічна демократія реалізується у моноетнічних державах, наприклад, у Польщі та Ізраїлі.

Деяка вразливість демократії перед проявами сепаратизму можлива у тих типах демократичних режимів, які обов'язково враховують етнічний чинник у проведенні внутрішньої політики. Етнічна демократія, яка базується на концепції етнічного націоналізму, але забезпечує усі права і свободи для представників етнічних меншин, може стикнутися з появою різних форм сепаратизму, якщо їх активно розвивають політичні лідери, які представляють інтереси меншин, або якщо сепаратистські прагнення підтримують сусідні держави.

4. Сутність демократії міжетнічної згоди.

Демократія міжетнічної згоди – тип політичного режиму, за якого реалізується прагнення до подолання співвідношення «домінантна більшість – непанівні меншості» шляхом консенсусних процедур, надання кожній етнічній спільноті можливості брати участь у вирішенні загальнодержавних справ, формування горизонтально організованого правління.

Ознаки виокремив А. Лейпхарт:

- велика коаліція політичних лідерів, які представляють всі сегменти багатоскладового суспільства
- взаємне вето, або «правило співпадаючої більшості» як гарантія життєво важливих інтересів меншин

• пропорційність як головний принцип політичного представництва, призначень на державні посади і розподілу суспільних фондів

• висока автономність кожного сегменту у реалізації своїх внутрішніх справ.

Критику співсуспільної демократії зробив Д. Горовіц, на думку якого, багатоскладові коаліції за наявності серйозного соціального або етнічного поділу неможливі.

Навіть співсуспільна (консенсусна) демократія у багатоскладових суспільствах, яка покликана за допомогою консоціальних принципів управління забезпечити ефективну взаємодію різних сегментів суспільства, як показує практика, нездатна ефективно вирішити всі проблеми співіснування різних етнічних груп. Однією з характерних рис співсуспільної демократії є високий ступінь автономності кожного сегмента у здійсненні своїх внутрішніх справ, але навіть це не попереджає можливість появи відцентрових тенденцій. Наприклад, у федеративній Бельгії як одній з класичних держав з консенсусною демократією на нинішньому етапі її розвитку іредентистські прагнення ініціюють деякі політики, які ратують за приєднання франкомовної Валлонії до Франції.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке етнократія? В умовах яких політичних режимів вона можлива?
2. Чи враховується в умовах ліберальної демократії у суспільно-політичному житті етнічний чинник?
3. Що таке «політика позитивної дії»?
4. Охарактеризуйте етнічну демократію.
5. Визначте чотри ознаки співсуспільної демократії.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Чи вірне твердження:

«Усі етнократії мають сформований авторитарний чи тоталітарний режим, але не всі авторитарні та тоталітарні країни мають етнічну демократію?»

а) так б) ні

2. Політика «позитивної дії» проводиться в умовах

а) етнократії б) ліберальної демократії

в) етнічної демократії г) демократії міжетнічної згоди

3. В умовах якого політичного режиму розвивався апартеїд в ПАР?

а) етнократії б) ліберальної демократії в) етнічної демократії

☝Практичні завдання

1. Проаналізуйте сильні і слабкі сторони ліберальної демократії. З якою моделлю етнополітики вона корелює?
2. Запропонуйте оптимальну модель врахування етнічного чинника для України як поліетнічної країни. Чи доцільне запозичення досвіду США? Відповідь обґрунтуйте.

Тема 8. Націоналізм як політична ідеологія.

План

1. Сутність націоналізму. Основні підходи до його тлумачення..
2. Типологія націоналізму.
3. Особливості націотворення у поліетнічних країнах.

Ключове поняття: націоналізм.

1. Сутність націоналізму. Основні підходи до його тлумачення..

Націоналізм як політична доктрина, яка обґрунтовує необхідність інтеграції суспільства на основі культурно-етнічних або політичних чинників, вже тривалий час справляє значний вплив на світовий розвиток. Дослідження даної проблеми стикається з методологічними труднощами, пов'язаними з відсутністю конвенціонального визначення нації і націоналізму. За влучним висловом Д. Білого, «феномен нації, націоналізму, національної ідентичності, ставши визначальним чинником історичного розвитку, принаймні із часів Французької революції, відповідно, породив безліч теорій, які намагаються вхопити ці мінливі, але надзвичайно впливові явища та втиснути у вузькі межі наукових (та дуже часто псевдонаукових) теорій та дефініцій». Румунський дослідник Б. Стефанеску образно висловився, що терміном «націоналізм» «позначають безліч різноманітних явищ і змішують ледь не з усім на світі».

Націоналізм визнається як багатосторонній феномен суспільного життя і проявляється як ідеологія, національний рух, форма суспільної свідомості. За науковцем визнається право досліджувати націоналізм у тому контексті, який йому пропонує конкретна політична ситуація. В. Тураєв визначає націоналізм як своєрідну колективістську ідею, засновану на визнанні пріоритетності спільних інтересів нації по відношенню до прав людини, етнічних цінностей, класових особливостей і т.п. Е. Сміт розглядає націоналізм як «ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності та ідентичності від імені населення, яке, за задумом кількох своїх членів, має становити реальну або потенційну «націю»». Він також зазначає, що в основі націоналізму лежать три ідеали – національна автономія, національна єдність і національна ідентичність. На його думку, автономію нерідко пов'язують з ідеєю «колективної єдності», засобом досягнення якої є територіальне об'єднання, яке у випадку Італії, Греції і Німеччини оформилося в іредентистські рухи визволення «етнічної» родини і заселюваних нею «історичних» земель. Б. Стефанеску тлумачить націоналізм як форму самоусвідомлення, що осмислює власну ідентичність у термінах спільнотної реальності, як бажання внутрішньо злитися з (над)етнічною групою та протидіяти зовнішньому тискові. На думку В. Малахова, націоналізм – це політична ідеологія, у якій «нація», яка розуміється в якості культурно гомогенного співтовариства, виступає джерелом суверенітету, переважним об'єктом лояльності й граничною підставою легітимності влади. Попри це, на його думку, націоналізму як такого не існує, адже наявні різні ідеологічні відповіді на різноманітні політичні виклики, які з більшим чи меншим ступенем умовності можуть бути об'єднані

під рубрику «націоналізм». Отже, дослідники солідарні у тому, що націоналізм – колективні уявлення спільноти, яка претендує на те, щоб бути нацією.

Широковідомим є визначення Е. Гелнера: «*націоналізм* – це передусім політичний принцип, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися». Саме такий принцип корелює з об'єднавчою стратегією розділеного народу. Націоналізм як політичний принцип втілюється у доктрині націоналізму як політичній ідеології, яка формує програму дій учасників національно-визвольного руху у процесі націотворення. У випадку націоналізму наявні всі функції політичної ідеології, а саме: орієнтаційна – формування уявлень про суспільство, владу, розробка моделі ідеального суспільного устрою; інтегративна – об'єднання людей навколо суспільного ідеалу; мобілізаційна – мобілізація індивідів на досягнення запропонованого ідеалу; амортизаційна – послаблення соціального напруження. Безумовно, націоналізм проявляється і як колективне почуття людей, які складають націю.

Соціально-психологічне підґрунтя націоналізму проявляється у чіткому розмежуванні з представниками інших націй – «ми» – «вони», що неодмінно передбачає високий ступінь емоційності індивідів – прихильників націоналізму. Однак погляди на націоналізм не обмежуються лише його перенесенням у площину ідей. Націоналізм має потужний потенціал, на його засадах формуються національні рухи, які добиваються певної мети, тож вірним буде тлумачення націоналізму і як політичного процесу, результатом якого є утворення націй і національних держав.

2. Типологія націоналізму.

Відповідно до двох розумінь нації розрізняють дві форми націоналізму – *громадянський*, або *державний*, і *культурний*, або *етнічний*. Громадянський націоналізм практично тотожний патріотизму як моральному і політичному принципу, в основі якого лежить любов до Батьківщини і свого народу, відданість їм, гордість за його минуле і сьогодення та готовність захищати інтереси громади. Культурний націоналізм розглядає націю як спільноту, для якої характерна єдність походження, спільна історія, культура, мова. Якщо державний націоналізм співвідносять з патріотизмом, то етнічний націоналізм має за мету збереження цілісності народу, розвиток його мови, культури, історичної спадщини. Таке виділення двох націоналізмів і їх протиставлення є цілком поширеним, але Г. Нодія вважає, що націоналізм нагадує медаль з двома сторонами: «насправді націоналізм завжди і політичний, і етнічний, хоч на різних стадіях та чи інша його сторона може виявитися вирішальною. Ідея належності до єдиної нації – це завжди політична ідея, таким чином, неможливий націоналізм без політичного елемента. Але суть цього поняття очевидно етнічна. Я описав би це через наступну метафору: політичний компонент – це душа, яка оживляє етнічне тіло». Етнічна складова надає націоналізму як політичному проєкту певної пасіонарності, емоційності. Дуже часто етнічний націоналізм притаманний тим народам, які тривалий час перебували під владою інших держав, територіально розпорошені і тільки-но починають процес державотворення. Л. Нагорна наголошує, що до мовно-

культурного змісту поняття «нація» особливо тяжіли ті центральноєвропейські і східнослов'янські народи, які втратили власну державність, потрапивши в залежність від більш сильних сусідів.

Націоналізм як політична ідеологія проеціюється на політичну практику, у якій сфера його застосування дуже широка. Під гаслами націоналізму можливе як розгортання національно-визвольних рухів, так і збирання етнічних земель у кордонах однієї держави. Подвійну природу у націоналізмі вбачає В. Малахов, який тлумачить націоналізм як ідеологію, яка легітимізує (виправдовує та обґрунтовує) зусилля по інтеграції або дезінтеграції держав. На його думку, один вектор націоналізму вказує у бік здобуття суспільної єдності, тобто цей націоналізм виходить від держави; другий вектор направлений проти держави, цей націоналізм породжується культурно-етнічними групами, які прагнуть до політичного суверенітету. В. Малахову належить ще одна типологія націоналізму – якщо його розглянути стосовно держави, то він може служити одній з трьох цілей: уніфікації, відокремленню (сецесії) і реформам. Відповідно виділяє три типи націоналізму: уніфікаторський, сепаратистський (сецесіоністський), реформаторський. Уніфікаторський націоналізм передбачає тлумачення нації в етнічних термінах, націобудування здійснює «державотворча» нація, тому цей націоналізм виражається у різних формах дискримінації меншин.

П. Альтер виділяв два типи націоналізму: націоналізм рісорджименто та інтегральний націоналізм. Націоналізм рісорджименто полягає у політичному об'єднанні великих суспільних груп, утворенні націй і національних держав. Цей націоналізм поділяється на об'єднавчий і роз'єднавчий. Мета об'єднавчого націоналізму – створення національної держави через об'єднання розділених частин. До нього П. Альтер відносив італійський і німецький національні рухи. Роз'єднавчий націоналізм, який прагне вичленити націю з багатонаціонального династичного державного утворення, представлений грецьким, фінським та ірландським національними рухами. На думку науковця, обидва види націоналізму рісорджименто були присутні у польському національному русі. На наш погляд, роз'єднавчий націоналізм є важливим елементом і початковою дією об'єднання розділеного народу, адже грецький іредентизм почався саме з визволення греків від влади Османської імперії, а потім передбачав об'єднання усіх представників грецького народу.

3. Особливості націотворення у поліетнічних країнах.

Український дослідник Г. Касьянов визначив два напрями націотворення – інтеграція і дезінтеграція. Інтеграційний напрям полягає у необхідності реалізації для держави-нації важливого завдання політичної, економічної, соціальної, культурної інтеграції населення. Завдання інтегрувати населення, тільки вже як однорідну етнічну групу, стояло перед політичними елітами тих народів, які були розділені між різними державами. Саме таке завдання вирішували німецькі та італійські політики, об'єднуючи націю. З іншого боку, для імперій у XIX – на початку XX століття виникла проблема дезінтеграції, пов'язана з прагненнями етнічних груп до самовизначення. Він зазначив, що

«інтеграційні (доцентрові) та дезінтеграційні (відцентрові) тенденції також утілювалися як на рівні цілеспрямованої політики, так і виникали унаслідок незапрограмованої взаємодії «об'єктивних» чинників». Отже, підтверджується подвійна природа націоналізму, його здатність обґрунтовувати різнонаправлені політичні проекти. Багатоликість націоналізму дає підстави наголосити на його інструментальному характері і «зручності» у використанні політичними діячами, які політизують дане поняття і надають йому бажаного змісту в залежності від задекларованих цілей. На думку А. Кіссе, «етнічність» стає «націоналізмом», коли включає прагнення здобути монополію на землю, ресурси, владу. Націоналізм є штучним і часто маніпуляційним набором ідей».

У Європі у XIX ст. «епоха націоналізму» породила розвиток численних національно-визвольних рухів, що призвело до утворення національних держав. Роль провідних верств у формуванні національно-визвольних рухів дослідив Е. Сміт у роботі «Національна ідентичність». Він розглянув два типи «етнічного ядра», навколо якого можливе перетворення етнічної групи в націю: латеральний (горизонтальний) і демотичний (вертикальний). Латеральний тип представлений аристократією і вищим духівництвом, тобто обмежується верхнім прошарком суспільства; почуття спільної етнічної належності пов'язане з почуттям спільності інтересів цієї верстви. Панівна етнічна група інкорпорує підлеглі етноси різними способами: політичними, економічними, культурними та іншими. Демотичний тип «етнічного ядра» представляє собою етнічну групу, яка перебуває у складі імперії; у цій групі етнічна культура проникає в усі верстви суспільства і об'єднує їх навколо спільного історичного минулого і традицій. Демотичні групи перетворюються на національні в умовах суспільно-політичних трансформацій, коли заявляють про свою самобутність і виборюють незалежність. В обох випадках націоналізм як колективна ідея здатна виступити мотиватором дій політичних еліт з метою перетворення суспільства на інтегроване утворення – націю.

Етнічні групи, які представляли «демотичне ядро», відчували себе пригнобленими і, маючи низький політичний статус, прагнули підвищити його – від здійснення самоврядування в межах автономії до формування власної незалежної держави. На основі «демотичного ядра» сформувалася Грецька держава. Грецький народ, перебуваючи у складі Османської імперії, виборов незалежність у 1830 р. Національно-визвольний грецький рух передбачав возз'єднання грецького народу в кордонах національної держави.

Класифікацію націоналізму як руху запропонував Е. Сміт. В якості критерію виступають умови, які впливають на виникнення руху і його мету. Дослідник розглядає рухи, які виникли до чи після здобуття незалежності. Цей критерій було застосовано до двох видів нації – громадянсько-територіальної і етнічно-генеалогічної. Для першого виду націй характерні антиколоніальні рухи перед здобуттям незалежності та інтеграційні після цього, а для другого виду – сепаратистські та діаспорні рухи перед здобуттям незалежності та іредентистські й глобалістські («пан»-рухи) в умовах незалежності. Іредентистські рухи переслідують мету приєднати до держави своїх етнічних родичів, які перебувають поза межами кордонів «етнічної нації». Е. Сміт чітко

визначає іредентизм як напрям державної політики і наголошує на його інтеграційній ролі. Однак попередні класифікації показали, що він часто розвивається на стадії виборювання незалежності.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке націоналізм? Чи доцільно його розглядати як політичну ідеологію?
2. Охарактеризуйте громадянський націоналізм.
3. Визначте базові цінності етнічного націоналізму.
4. Яку типологію націоналізмів пропонував П. Альтер?
5. Чому XIX століття називають «епохою націоналізму»?
6. Розкрийте особливості націотворення у поліетнічних країнах.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Який вид націоналізму розглядає націю як спільноту, для якої характерна єдність походження, спільна історія, культура, мова?
а) громадянський
б) етнічний

2. Який тип «етнічного ядра», що відіграє важливу роль у процесі націотворення (за Е. Смітом), представлений аристократією і вищим духівництвом?
а) латеральний (горизонтальний)
б) демотичний (вертикальний)

3. Чи вірне твердження:
«Автором відомого вислову «Націоналізм – це передусім політичний принцип, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися» є Е. Гелнер?
а) так б) ні

☝Практичні завдання

1. Актуалізуйте знання про сутність і ознаки політичної ідеології. Поміркуйте, чи є націоналізм політичною ідеологією. Якщо так, то інтереси яких спільнот він представляє?
2. З позицій інструменталізму та конструктивізму доведіть, що націоналізм може виконувати практичну (мобілізаційну, інтеграційну) функцію.
3. Поясніть наявність діаметрально протилежних оцінок націоналізму у суспільному дискурсі.
4. Р. Брубейкер прогнозував «відмирання» націоналізму наприкінці XX століття, але його прогноз не справдився.

Тема 9. Національна держава.

План

1. Сутність моноетнічних, поліетнічних і багатонаціональних держав.
2. Основні підходи у трактуванні національної держави. Шляхи формування національних держав.

Ключові поняття: моноетнічна держава, поліетінчна держава, багатонаціональна держава.

1. Сутність моноетнічних, поліетнічних і багатонаціональних держав.

Моноетнічними є держави, де, за різними оцінками, одна етнічна група становить 90-95% населення. Проте таких держав досить мало. До них варто віднести Японію, Польщу, Ізраїль.

Більшість держав є поліетнічними. Існування поліетнічних держав – цілком об'єктивне явище у всі історичні періоди. За висловом Д. Ягсиоглу, більшість держав-націй є телеологічними особами, тобто вони мають кінцеву мету й існують задля її досягнення, намагаючись сформувати одну націю і об'єднати всіх її представників у єдину політичну структуру. Дж. Ротшильд виокремив такі поліетнічні держави:

1. політично домінуюча більшість протистоїть підкореній меншості - Канада
2. політично домінуюча меншість протистоїть більшості – ПАР
3. домінуюче етнічне ядро протистоїть іншим етносам – СРСР, США
4. один етнос домінує економічно, інші – політично (колишні радянські республіки)
5. економічно сильні, але політично вразливі меншості реалізують себе в окремих сферах (євреї в США, чеченці в РФ)
6. є багато етносів – маловпливових і більш впливових – Кенія
7. етнічні спільноти маловпливові - Заїр

Багатонаціональна держава – тип держави, у якій нації виникають на основі етносів-автохтонів, мають високий ступінь національної свідомості, прагнуть до автономії

Г. Нельсон поділив всі 164 держави (1981 р.) на п'ять груп:

1)Держави з єдиною нацією-групою (single nation-group states). Це ті, де одна етнічна нація нараховує понад 95% населення. Їх 45, зокрема – Бразилія, Данія, Італія, Норвегія, Польща, ФРН, Японія та інші.

2) Держави з однією основною нацією-групою (one nation-group states). Це ті, де одна етнічна нація нараховує від 60 до 95% населення. Таких держав 62, зокрема - Австрія, Великобританія, Ізраїль, Іспанія, Китай, США, Фінляндія, Швейцарія та інші.

3) Держави з однією основною нацією-групою та фрагментованими не основними націями-групами. Це ті, де найбільша етнічна нація становить від 40 до 60% населення і де існує від 7 до 20 неосновних етнічних націй. Таких держав 17, зокрема Афганістан, Гана, Індонезія, Іран, СРСР (колишній), Судан, Філіппіни та інші.

4) Бінаціональні (двонаціональні) держави (bination-group states). Це ті, де 2 найбільші етнічні нації разом становлять від 65 до 96% населення. Таких держав 21, зокрема Бельгія, Конго, Мозамбік, Перу, Таіланд та інші.

5) Мультинаціональні (багатонаціональні) держави (multination-group states). Це ті, де 3 найбільші етнічні нації разом становлять від 34 до 97% населення і де існує ще від 5 до 19 неосновних етнічних націй. Таких держав 19, зокрема Ангола, Індія, Канада, Нігерія, Уганда та інші.

Дещо іншу класифікацію запропонував американський дослідник Уолкер Коннор. Всі держави він поділив на 4 великі групи:

1) Нації-держави, населення яких є гомогенним, тобто однорідним. Таких держав зовсім небагато (Ісландія, Японія, Норвегія, Польща та інші).

2) Іммігрантські держави, населення яких складається з| іммігрантів різного етнічного походження. Хрестоматійний приклад США. Такі держави є етнічно нейтральними і характеризуються високим рівнем акультурації та асиміляції свого населення.

3) Метисні держави – це майже виключно латиноамериканські країни, населення яких складається з осіб змішаного т. зв. європоамериканського походження. І хоча такі держави становлять окремий особливий тип, вони більше схожі на багатонаціональні держави, ніж на держави-нації.

4) Багатонаціональні держави, які сьогодні становлять більшість. Цей тип держав У. Коннор поділяє на 3 підгрупи.

Критерієм виступає т.зв. етнонаціональний "хоумленд" (homeland), тобто певна територія та/чи регіон, населення яких претендує на них і дає їм свою назву. Прикладом тут можуть служити Шотландія (Scotland), Земля Басків (Basqueland, Euskadi), Земля Зулусів (Zululand) тощо. Показово, що до ""хоумлендів" У.Коннор відніс також і Литву, Латвію та Україну, які на той час входили до складу СРСР. Населення кожного з цих "хоумлендів" вірить у міф про своє спільне походження, вважає їх своєю "домівкою" (home). Всі новоприбулі вважаються мігрантами і в будь-який час щодо них можуть з'явитись гасла "забирайтесь додому" (go home). "Ті, хто живуть в таких хоумлендах демонструють більшу ворожнечу до інших груп і більший спротив акультурації та асиміляції".

2. Основні підходи у трактуванні національної держави. Шляхи формування національних держав.

Існує три підходи до розуміння сутності національної держави:

1) це держава з абсолютною більшістю етнічно однорідного за складом населення, але їх у світі всього 10%;

2) національна держава носить назву одного етносу, який є державоутворюючим і виступає як титульна нація (титульна нація, як правило, найбільша, державна мова – мова титульної нації, назва держави – етнонім групи);

3) національними є всі держави, в основі яких лежить принцип нації на самовизначення. Але цим правом володіють територіальні спільноти, а не етнічні!

«Декларація про принципи міжнародного права» (1970 р.) фіксує такі форми самовизначення: «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, що вільно визначається народом, є способами здійснення цим народом права на самовизначення»

Національна держава – тип держави, яка є формою самоорганізації, самовизначення і самовираження певної нації на певній суверенній території. Нація є найвищою цінністю, головним джерелом влади і визначає соціо-політичну систему такої держави. Ідеалом національної держави є моноетнічна держава, де переважна більшість громадян належать до одного корінного етносу і використовують єдину знакову систему, зрозумілу усім представникам цієї нації: мову, культуру, звичаї, стереотипи, систему цінностей тощо.

Доцільно виокремити ознаки національних держав: територія, населення, суверенітет; титульна нація; націоналізм як ідеологія; втілення ідеї народного суверенітету; монополія на формування національної культури; монополія на систему освіти.

Шляхи формування національних держав є багатоманітними, німецький дослідник Ю. Хабермас виокремлював такі:

1) дії політичних еліт – держава формує націю, а потім – національну державу;

2) вплив інтелектуальної еліти (Італія, Німеччина);

3) розпад колоніальної системи;

4) розпад багатонаціональних імперій.

? Питання для самоконтролю:

1. Які держави називають моноетнічними, поліетнічними та багатонаціональними?
2. Що таке «національна держава»?
3. Охарактеризуйте підходи до розуміння сутності національної держави.
4. Назвіть ознаки національної держави.
5. Розкрийте шляхи формування національних держав.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Які держави можна віднести до моноетнічних:

а) Україна б) Японія в) Польща г) Німеччина

2. Що НЕ є ознакою національної держави?

а) втілення ідеї народного суверенітету

б) монополія на систему освіти

в) наявність транспортної інфраструктури

3. Який шлях утворення національної держави, за Ю. Хабермасом, притаманний Італії та Німеччині?

а) вплив інтелектуальної еліти

б) розпад багатонаціональних імперій

в) дії політичних еліт, які спершу формують державу, потім – національну державу

☝Практичні завдання

1. Поміркуйте, чи кожна держава у світі відповідає ознакам національної держави. Наведіть приклади.
2. Проаналізуйте механізми забезпечення етнополітичної стабільності в поліетнічних та багатонаціональних державах.

Тема 10. Національна автономія.

План

1. Зміст поняття «автономія». Сутність і типи національної автономії: територіальні та екстериторіальні.
2. Види територіальних автономій.
3. Культурно-національна автономія як різновид екстериторіальної автономії.

Ключові поняття: автономія, територіальна автономія, екстериторіальна автономія.

1. Зміст поняття «автономія». Сутність і типи національної автономії: територіальні та екстериторіальні.

Автономізація – важливий шлях для задоволення прав національних меншин. *Автономія* визначається як самоврядування певної території у державі, яка передбачає широкі можливості для розв'язання своїх внутрішніх проблем. На думку Н. Мяловицької, роль автономії у багатонаціональних унітарних та федеративних державах полягає у тому, що «автономні утворення в комплексі вирішують три головні проблеми: децентралізацію влади, регулювання міжнаціональних відносин і захист культурних цінностей народів, що проживають на території даної країни». Надання статусу автономії або інших компенсацій для нівелювання сепаратистських настроїв – досить ефективний інструмент. Таку практику реалізує сучасна Македонія, чверть населення якої складають албанці. Албансько-македонські відносини завжди були досить складними, проте на сьогодні вони достатньо врегульовані: у кінці 1990-х рр. Збори Македонії ухвалили поправки до Конституції, за якими албанська мова визнавалася офіційною і розширювалися права албанських громад у культурно-освітній сфері.

Доцільно звернути увагу на певний парадокс, пов'язаний з наявними у науковій літературі оцінками автономізації. З одного боку, у деяких зарубіжних класифікаціях сепаратизму прагнення до автономізації наводиться як його різновид, проте В. Дівак цілком слушно зазначає, що автономізацію не слід вважати формою сепаратизму, оскільки вона не порушує територіальної цілісності держави. Протилежну думку має В. Макаренко, на думку якого сепаратизм тільки загрожує міфу про незмінність держав, а автономізм прямо направлений проти суверенітету і обмежує його, внаслідок чого «перемога

автономізму призведе до того, що суверенна держава стане винятком, а не правилом світопорядку». З певного погляду така точка зору має підстави, варто лише згадати досвід Великобританії, у якій була проведена асиметрична деволюція з наданням регіонам різного об'єму повноважень, проте це не убезпечило державу від постійних загроз територіальній цілісності держави через незадоволення Шотландії і Ольстеру своїм статусом і наділеними повноваженнями. Така ж ситуація мала місце в Україні, де Автономна Республіка Крим як адміністративно-територіальна автономія мала ознаки державності у вигляді існування парламенту та власних органів виконавчої влади.

Автори аналітичної записки «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави», підготовленій науковцями Інституту держави і прави ім. В.М. Корецького (2015 р.), зазначають, що надання деякого ступеня автономії регіону у результаті деволюції (Шотландія) чи децентралізації (Країна Басків, Каталонія) посилює націоналістичні настрої і сприяє формуванню окремої ідентичності: «Іншими словами, укладення угод між центром і регіоном щодо передачі останньому більшої компетенції може лише на деякий час задовольнити вимоги етнічних рухів у регіонах і в довгостроковій перспективі закладають фундамент для розвитку регіонального націоналізму». На їх думку, основна причина того, чому автономні політичні інститути сприяють процвітанню регіонального націоналізму, є те, що вони, як правило, дають політичну владу місцевим лідерам, які на перший план висувають захист місцевої ідентичності. Отже, автономізація сприяє виникненню аутентичного регіоналізму, тобто створює підстави для колективної мобілізації населення на підтримку програм, які висуваються елітами.

Однак не слід вважати автономізацію держави панацеєю і безумовним методом подолання сепаратистських настроїв, адже вона доцільна тільки у тих державах, де певна етнічна група проживає на своїх етнічних землях. Такої точки зору дотримується Л. Залізняк, який зазначає, що федеральний устрій і автономні утворення в Європі, як правило, мають держави, що об'єднують під одним дахом кілька народів з їхніми власними етнічними землями. Він зазначає, що землі України є етнічною територією одного народу – українців, але «певний виняток становить лише Крим, який є батьківщиною кримських татар. Оскільки в Європі автономією користуються окремі народи на власних етнічних землях, то автономія російськомовного населення Криму суперечить європейським нормам. Фактично вона є формою насилля колишньої імперської метрополії як над кримськими татарами, так і над молодою українською державою».

2. Види територіальних автономій.

Існує декілька видів автономії, які поділяються на територіальні і екстериторіальні. Територіальні автономії мають чіткі адміністративні кордони. Створення територіальних автономій та їх розвиток мали передумови. Починаючи з другої половини XX ст., характерною рисою державно-правового

розвитку багатьох європейських країн стала децентралізація влади, відповідно до чого були утворені регіональні одиниці різного статусу, у тому числі ті, що отримали статус автономії територіальної.

Передумови створення територіальних автономій можуть бути різними. Наприклад, згідно з положеннями ст. 225 Конституції Португалії "особливий політико-правовий режим Азорських островів і острова Мадейра ґрунтується на географічних, економічних, соціальних характеристиках та на історичному прагненні острівного населення до автономії".

Серед *територіальних автономій* слід звернути увагу на національно-державні і національно-територіальні, які утворюються саме на території компактного проживання певної етнічної групи. Ці види автономій дають право на самостійне вирішення питань у сфері внутрішньої політики, що передбачає наявність органів законодавчої і виконавчої влади.

Види територіальної автономії:

1) адміністративно-територіальна – це АТО, утворене для певної регіональної спільноти, без прив'язки до етнічного чинника – Кримська АР

2) національно-державна – державна самостійність меншини – багато повноважень, державні атрибути, законодавча і виконавча влада – Абхазія, Аджарія

3) національно-територіальна – нижчий ступінь самостійності (Гренландія, Фарери – Данія, Галісія, Каталонія – Іспанія).

Статус територіальної автономії майже завжди встановлений або позначений в основному законі окремо від інших адміністративно-територіальних одиниць, що відображає її характер як особливої такої одиниці. У Конституції Іспанії визначено, що "територіальний устрій включає муніципії, провінції та автономні співтовариства" (ст. 137). Територіальні автономії (автономія) прямо віднесені до одиниць адміністративно-територіального устрою також в основних законах Італії, Таджикистану й Узбекистану. Іноді основний закон містить положення, якими встановлені загальні юридичні й політичні гарантії існування територіальних автономій. Згідно із ст. 5 Конституції Італії держава "визнає місцеві автономії та сприяє їх розвитку". Подібні положення включені до основних законів Іспанії й Португалії.

Ставлення до територіальних механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів неоднозначне, і цілком слушно зазначає І. Червінка, що ефективність територіального підходу до врегулювання етнополітичних сепаратистських конфліктів досить висока, оскільки він не залагоджує вторинні наслідки конфлікту, а усуває його причини, що знімає напруженість у відносинах сторін. Але для цього необхідно посилити зобов'язальний характер територіальних механізмів, чітко їх регламентувати у правових аспектах і застосовувати превентивно.

3. Культурно-національна автономія як різновид екстериторіальної автономії.

Нетериторіальна, або ж *екстериторіальна*, автономія доцільна тоді, коли представники етнічної групи розпорошені по всій країні. Екстериторіальна

автономія існує найчастіше у формі національно-культурної автономії, ідею якої у XIX столітті обґрунтували австрійські мислителі О. Бауер та К. Реннер. На їхню думку, саме національно-культурна автономія є найкращим способом задоволення прав меншин, адже жодна територіальна автономія не здатна охопити всіх представників етнічної групи, у той час як екстериторіальна автономія гарантує захист прав меншин по всій території країни. Національно-культурна автономія повинна функціонувати на таких принципах: кожен індивід вільно визначає свою етнічну належність, яка закріплюється у національному кадастрі; на основі кадастру формується національний союз як колективний суб'єкт права, який буде представляти інтереси етнічної групи на всій території держави.

Екстериторіальна автономія може існувати у багатьох формах, найбільш поширеними є *корпоративна* та *персональна*. Корпоративна автономія передбачає утворення органів, які представляють інтереси меншин і впливають на рішення загальнонаціональних владних структур. Як приклад можна навести саамські парламенти – представницькі органи, сформовані у Норвегії, Фінляндії, Швеції. Персональна автономія полягає у можливості для представників меншин вільно користуватися рідною мовою, задовольняти свої освітні та культурні потреби, сповідувати певну релігію.

Як зазначає І. Кресіна, переваги етнокультурної автономії як інституту забезпечення прав національних меншин є очевидними і полягають у тому, що її екстериторіальний характер дозволяє поєднувати єдність держави зі зміцненням єдності етносу, що забезпечується діалектичною взаємодією колективних та індивідуальних прав. Право на етнокультурну автономію є як колективним правом етносу, так і правом кожного його представника брати участь у формуванні та реалізації етнокультурної автономії, використовувати її можливості не лише в інтересах розвитку етносу, а й в індивідуальних інтересах. На нашу думку, ще одна вагома перевага екстериторіальних автономій випливає з порівняння їх з територіальними, адже останні, маючи прив'язку до території, використовують територію як важливий ресурс для досягнення сепаратистських цілей, що у підсумку загрожує цілісності держави. Тож деякою мірою автономії, побудовані за територіальною ознакою, є «мінами уповільненої дії» і потенційно створюють загрозу виникнення відцентрових процесів.

О. Стогова вважає, що територіальна і екстериторіальна форми реалізації прав меншин не є взаємовиключними, тобто прийняття територіальної автономії не ставить перешкод для прийняття нетериторіальних форм реалізації прав меншин, щоб захистити права внутрішніх меншин і діаспор. У багатонаціональних федераціях ми бачимо комбінацію територіальних форм автономії меншин із нетериторіальними принципами громадянських, політичних і культурних прав. У той же час, на її думку, нетериторіальні форми забезпечення прав меншин не захищають національну меншину від повільної асиміляції.

В історії України вже були спроби запровадження екстериторіальної автономії. Ідея національно-персональної автономії була сформульована у

Законі Української Центральної Ради «Про національно-персональну автономію» (січень 1918 р), Конституція УНР 1918 р. також закріплювала інститут екстериторіальної національно-персональної автономії для меншин, передбачаючи утворення національними меншостями окремої автономної системи органів самоврядування.

Таким чином, екстериторіальні автономії у корпоративній чи персональній формі є досить ефективним інструментом захисту прав та інтересів етнічних і національних меншин і мають низку переваг у порівнянні з територіальними автономіями, серед яких: оптимальне поєднання захисту колективних прав етнічної групи та індивідуальних прав окремих її членів; відсутність територіального чинника в принципі унеможливлює виникнення сепаратистських настроїв. Слабка сторона національно-культурної автономії може полягати у можливості асиміляції представників даної групи більшістю. Щоб цього не сталося, усі аспекти функціонування екстериторіальної автономії повинні бути чітко визначені у національному законодавстві.

У національно-культурній автономії створюються всі умови для реалізації культурних потреб етнічної групи, у тому числі мовних. Цим завданням найкраще відповідає персональна автономія як різновид національно-культурної, яка дозволяє індивіду вільно користуватися своєю мовою, сповідувати певну релігію, створювати культурні товариства, не прив'язуючись до чітко окресленої території.

? Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття «автономія».
2. Охарактеризуйте територіальні автономії.
3. Чи всі територіальні автономії утворюються з врахуванням етнічного чинника?
4. Охарактеризуйте екстериторіальні автономії.
5. На яких засадах реалізується персональна автономія?

✍ Тести для самоперевірки:

1. Що є видом екстериторіальної автономії?

а) адміністративно-територіальна
б) національно-територіальна
в) національно-державна
г) культурно-персональна

2. Який вид автономії представляє АРК?

а) адміністративно-територіальна
б) національно-територіальна
в) національно-державна
г) культурно-національна
д) культурно-персональна

3. Ідею культурно-персональної автономії розробили

а) К. Маркс і Ф. Енгельс б) О. Бауер і К. Реннер
в) Е. Сміт і Е. Геллнер

☝Практичні завдання

1. У зв'язку з анексією українського Криму та тимчасовою окупацією півострова у суспільному дискурсі активно обговорюється питання про надання кримсько-татарському народу автономії. Які форми автономії Ви вважаєте найбільш прийнятними?
2. Порівняйте територіальні та екстериторіальні автономії через призму їх впливу на політичну стабільність у державі.

Тема 11. Етнополітична поведінка.

План

1. Зміст понять «етнополітична поведінка» і політизація етнічності.
2. Нормативна база міжнародних організацій про права меншин.
3. Проблема узгодження у світовій політиці права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держави.

Ключові поняття: етнополітична поведінка, політизація етнічності, етнізація політики.

1. Зміст понять «етнополітична поведінка» і політизація етнічності.

Етнополітична поведінка визначається як послідовність реальних кроків суб'єкта етнополітики у відповідь на виклик, що його кидає етнополітична ситуація, яка утворюється внаслідок діяльності всіх інших суб'єктів етнополітичного процесу. Політизація етнічності проявляється у прагненні етнічної групи впливати на прийняття рішень, що може відбуватися як у конвенціональних, так і у деструктивних формах. Проте доповнення регіонального чинника етнічним супроводжується подеколи ірраціональністю і високим рівнем емоційності, що яскраво проявляється у тривалих міжетнічних конфліктах. Дж.Д. Ферон зазначає, що етнічність набуває соціального значення, коли індивіди помічають і обумовлюють свої дії за етнічними відмінностями в повсякденному житті, а етнічність політизується, коли етнічні коаліції організовані за етнічною ознакою або коли доступ до політичних чи економічних вигід залежить від етнічної приналежності. Політизація етнічності, тобто вихід етнічних спільнот на політичну арену і перетворення їх на суб'єктів політики найчастіше відбувається у формі підтримки політичних партій або політичних діячів, які заявляють про свою готовність захищати їхні інтереси.

Супутнім є процес «етнізації політики». Практика показує, що у ліберальних демократіях в останні десятиліття спостерігається посилення ролі етнічного чинника і зростання його впливу на суспільно-політичні процеси, тобто відбувається явище «етнізації політики». Німецький дослідник К. Оффе розглядає дане поняття таким чином: «Під «етнізацією» політій і політики я розумію набір взаємопов'язаних стратегій індивідуальних і колективних (суспільних, рівно як і політичних), акторів, вміщених у каркас відповідних когнітивних і ціннісних установок». Етнізація політики має подвійний характер і не може бути оцінена однозначно. Як зауважує Л. Симонян, має місце і

конструктивний характер, адже вона забезпечує єдність етнічної спільноти, і дестабілізуючий, який несе загрозу суспільним інститутам і державі у цілому. Наприклад, такі класичні ліберальні демократії, як США і Франція, які є зразками формування політичної нації, в останній час стикнулися з проблемою зростання міжетнічної напруженості. Етнізація політики є об'єктивним наслідком політизації етнічності, коли представники етнічних груп починають висувати вимоги політичного характеру і активізують участь у суспільно-політичному житті задля проведення своїх інтересів, демонструючи як конвенційні, так і неконвенційні форми політичної участі.

2. Нормативна база міжнародних організацій про права меншин.

До сьогодні досить проблемним залишається питання про те, які саме спільноти – народи, нації, національні меншини чи корінні народи – мають право на самовизначення. Міжнародна нормативно-правова база визнає право на самовизначення саме за народами, що закріплено у низці документів, серед яких Статут ООН (1945 р.) та інші нормативно-правові акти. На думку О. Стогової, суб'єктом права на самовизначення є всі етноспільноти, але форми їхнього самовизначення мають бути різними, починаючи від національно-культурних товариств, культурної, національно-персональної, національно-територіальної автономії до національної держави. Критерієм обрання конкретної форми самовизначення для кожної етноспільноти має бути її спроможність ефективно розвиватися у межах даної форми самовизначення. І. Рафальський зазначає, що національні меншини все ж таки мають право на самовизначення, але треба зважати на його форми; серед форм самовизначення у сучасних умовах дослідник називає територіальні і нетериторіальні автономії у складі існуючої держави, національно-персональну автономію тощо. Це загальновизнані форми внутрішнього самовизначення, які успішно реалізуються в багатьох державах і не загрожують їх територіальній цілісності. Зовнішнє самовизначення через входження до складу іншої держави, реалізоване у вигляді іредентизму за неодмінної активної участі цієї держави, неприйнятне, тому що в умовах сучасної системи міжнародних відносин прагнення змінити існуючі міждержавні кордони є порушенням норм міжнародного права. Політична практика показує, що політика іредентизму, реалізована агресивними засобами (у формі анексування території), жорстко засуджується, як це сталося з експансіоністським іредентизмом нацистської Німеччини у XX ст. і Російської Федерації у XXI ст.

3. Проблема узгодження у світовій політиці права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держави.

Протягом другої половини XX – початку XXI ст. важливим арбітром у вирішенні міждержавних конфліктів виступають ООН і її вищі установи, у першу чергу Рада Безпеки і Міжнародний Суд. У цей період формуються міжнародно-правові документи задля закріплення базових засад сучасної світової політики, серед яких принцип територіальної цілісності держав, принцип невтручання у справи суверенних держав і право народів на

самовизначення. Статут ООН (1945 р.), Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960 р.), Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкський акт, 1975 р.) та інші документи є тією базою, яка регулює сучасні міжнародні відносини. Слід відзначити, що до сьогодні вважаються неузгодженими принципи територіальної цілісності держав і самовизначення народів, адже у документах вони не розглядаються у взаємодії.

Однак В. Ступішин вважає, що протиставлення цих принципів не закладене в їх природі, а є надуманим і штучним. Він зазначає, що територіальна цілісність є принципом міждержавних відносин і може тлумачитися як «територіальна недоторканість» держави від посягань інших держав і незастосування сили між державами, тоді як право націй на самовизначення притаманне не державі, а народу, який прагне стати нацією, тобто державою, і це право реалізується не в міждержавних відносинах, а в процесі внутрішнього розвитку багатонаціональної держави. У будь-якому випадку держави, які захищають свій суверенітет, апелюють до принципу непорушності державних кордонів, сепаратисти натомість посилаються на право народів/націй на самовизначення, тлумачачи його на свою користь. За своєю суттю принцип територіальної цілісності держави мав би унеможливити будь-які територіальні претензії і суперечки, але він вже не є абсолютним імперативом, що засвідчує переформатування політичного простору в європейському регіоні.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке «етнополітична поведінка»?
2. Розкрийте зміст понять «етнізація політики» і «політизація етнічності».
3. Назвіть міжнародно-правові документи, які регламентують права меншин.
4. Які форми самовизначення етносів закріплені у міжнародно-правових нормативних документах?
5. Розкрийте зміст проблеми у світовій політиці права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держави.

✍ Тести для самоперевірки:

1. **Посилення ролі етнічного фактора в політичних відносинах і перетворення його на засіб політики – це:**
   а) політизація етнічності
   б) етнізація політики
   в) етнополітологія
2. **З наведеного переліку підкресліть форми внутрішнього самовизначення для етнічних груп:** утворення незалежної держави, адміністративно-територіальна автономія, національно-культурна автономія, входження до складу іншої держави, персональна автономія.
3. **Які органи ООН є важливими арбітрами у вирішенні міждержавних конфліктів?**
   а) Рада Безпеки і Міжнародний Суд ООН

б) МАГАТЕ і ВООЗ
в) ЮНЕСКО

☝Практичні завдання

1. Оцініть роль структур ООН у вирішенні міждержавних конфліктів з етнічною складовою.
2. Поміркуйте, у яких випадках зовнішнє самовизначення через утворення незалежної держави відповідає нормам міжнародного права.

Тема 12. Етнополітичні конфлікти.

План

1. Сутність і типологія етнополітичних конфліктів.
2. Сутність сепаратизму та іредентизму.
3. Шляхи врегулювання і вирішення етнополітичних конфліктів.

Ключові поняття: етнополітичний конфлікт, сепаратизм, іредентизм, сецесія.

1. Сутність і типологія етнополітичних конфліктів.

Етнополітичний конфлікт – боротьба поміж двома або більше етнічними спільнотами чи з державою, в якій поряд із взаємно важливими політичними, економічними, соціальними, культурними чи територіальними питаннями йдеться про загрозу етнічній ідентичності чи / або фізичному існуванню сторін. У середині 90-х років XX ст. понад 70% військових конфліктів на планеті мали етнополітичний або міжетнічний характер, часто відбувалися етнотериторіальні спори та суперечки і прагнення еліти етнічної спільноти створити власну державу. Це – грузино-абхазький конфлікт, вірмено-азербайджанський конфлікт, етнополітичний конфлікт в Чечні, Придністров'ї боротьба за ресурси і власність.

Предметом спорів найчастіше виступає земля, її надра – наприклад, це мало місце під час наростання регіонального сепаратизму в Сибіру, неприязні до росіян з боку чукчів, евенків, коряків. Відбуваються зміни у системі розподілу праці – в поліетнічних державах існує складна система розподілу праці, що має етнічне підґрунтя. Неабиякий вплив на розгортання конфліктів має історична пам'ять, у тому числі дискримінованих у минулому етнічних груп – конфлікти в Криму, актуалізовані поверненням депортованого кримськотатарського населення та прагненням радикальних сил із числа росіян до територіального об'єднання з Росією.

А. Гурр виділяє три типи етнополітичних рухів:

Перший – це вимога пригніченими меншинами великих економічних і політичних вигод, що попереджує загрозу руйнівних колективних акцій і змушує чиновників уважніше працювати в багатонаціональному (мультикультурному) середовищі.

Другий – націонал-сепаратизм і вимога самостійних держав незалежності. Представляється, що мирне досягнення цілей через автономію для більшості народів привабливіше (Уельс, Шотландія, Татарстан).

Третій – боротьба корінних народів за права на землю і надра, що формує вимоги меншин відносно економічного, культурного і політичного простору через наростання загроз втрати власної самобутності, прагнення до збереження традиційного способу життя (автономні округи в Росії).

2. Сутність сепаратизму та іредентизму.

Мета етносоціальної спільноти на створення суверенної держави реалізується шляхом висунення сепаратистських вимог. Сепаратизм досить активно досліджується представниками різних країн, але досягти конвенціональності у визначеності цього поняття не вдається до сьогодні. У вузькому розумінні сепаратизм визначається як прагнення до відокремлення однієї частини держави від цілого з метою досягнення незалежності. Американський науковець Д. Горовіц визначає його таким чином: «Сепаратизм – вихід групи і її території з-під юрисдикції більш крупної держави, частиною якої вона є… з наступним утворенням нової держави». В. Євтух зазначає, що «зазвичай, сепаратисти розглядають державу як інституцію (форму) національної самоорганізації, у якій етнічна гомогенність й культурний консенсус складають ідеологічну основу для політичного й територіального відділення частини держави та утворення нового етнополітичного організму (держави)». Однак і у сучасних зарубіжній, і у вітчизняній політичній науках сепаратистськими визнаються навіть вимоги щодо здобуття широкої політичної автономії. В. Горенкін визначає сепаратизм як прагнення до відокремлення частини країни від іншої території держави (тобто політичний процес, тенденція), метою якого є створення нової, незалежної держави, приєднання частини, що відокремилася, до іншої держави або отримання автономії в рамках існуючої держави. Наведемо визначення з новітнього вітчизняного політологічного словника: «Сепаратизм (лат. separatus – окремий) – політика та практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або отримання статусу широкої автономії». Більше того, сучасний сепаратизм перестає бути внутрішньополітичної проблемою і в глобалізованому світі виконує й інші завдання. В. Олішевська зазначає, що сепаратизм виступає не тільки як явище, притаманне складноорганізованим (у етнічному та конфесійному контексті) державним утворенням, але й як засіб реалізації геополітичних інтересів провідних держав та утворених ними міждержавних об’єднань з метою структурної перебудови світової спільноти й подальшого забезпечення своїх лідируючих позицій на планеті.

Вихідні мотиви сепаратистів за своєю природою можуть бути політичними, економічними, етнічними, конфесійними, територіальними, у зв’язку з чим традиційно виділяють кілька видів сепаратизму. З-поміж багатьох його видів найбільш поширеним у сучасному світі є *етнічний сепаратизм*, оскільки чимало етносоціальних спільнот намагаються використати право на

самовизначення і реалізувати його у тій чи іншій формі, зокрема, створити власну державу. Специфіка етнічного сепаратизму полягає у тому, що він породжується багатьма причинами, зокрема, дискримінацією етнічної групи у політичній, економічній, релігійно-конфесійній, культурній та інших сферах.

Спосіб самовизначення через приєднання до сусідньої держави на основі етнічної спорідненості, тобто іредентизм, теоретично теж має право на існування, адже явище розділеності народів цілком об'єктивне і незаперечне. Але, на нашу думку, такий спосіб самовизначення виправдовується тільки у випадку, коли етнічна група дійсно зазнає значних утисків і її перебування у складі держави неможливе, аж до загрози етноциду. У сучасний період найчастіше аргумент компактного проживання на території сусідньої держави етнічної групи, яку потрібно захистити, слугує прикриттям експансіоністських прагнень держави. Така іредентистська стратегія виводить ситуацію на рівень міждержавного політичного конфлікту.

Розмежування сепаратизму й іредентизму проведене багатьма дослідниками. В. Тураєв, характеризуючи націоналізм, виділяє три його види: сепаратистський, реформаторський і іредентистський. Метою іредентистського націоналізму є об'єднання кількох держав чи приєднання частини однієї держави до іншої. Зрозуміло, що вчений чітко розділяє сепаратизм та іредентизм, оскільки вони мають різну кінцеву мету. Ю. Шабаєв і А. Садохін виділяють три форми радикального націоналізму – агресивний етнічний націоналізм, етнічний сепаратизм і етнічний іредентизм. Прихильники етнічного сепаратизму добиваються або надання окремим етнічним спільнотам широкої політичної автономії, або вимагають відокремлення етнічних анклавів від основної території держави, заселеної іншими етносами, і створення незалежної держави. Ці вчені визнають, що етносепаратизм може проявлятися і у формі етнічного уніонізму, який полягає у прагненні до об'єднання в одній державі розрізнених етнічних анклавів. Самостійною формою етнічного уніонізму є іредентизм, який «проявляється тоді, коли частина етносу вже має власне державне утворення, а інші його частини знаходяться за межами даної держави або політичної автономії». Однак у цій теорії є суперечності, які не дозволяють чітко з'ясувати співвідношення іредентизму і сепаратизму. З одного боку, і етнічний іредентизм, і етнічний сепаратизм визначені як види радикального націоналізму, а з іншого боку, за змістом етнічний сепаратизм визнається ширшим, оскільки він може проявлятися у формі етнічного уніонізму, а той, у свою чергу, у формі іредентизму. На основі теорії можна виділити таку спільну рису сепаратизму й іредентизму як те, що обидва процеси починають свій розвиток з появи мобілізованої етнічності, яка використовується в політичних інтересах лідерів чи організацій.

Український дослідник В. Панібудьласка дає визначення сепаратизму з використанням етнополітологічних категорій: це «політика і практика суспільно-політичного руху, що спрямовані на здобуття державного суверенітету окремою етносоціальною спільнотою на території її проживання в межах існуючої держави або прагнення до об'єднання частин одного етносу, що мешкають у різних державах (іредентизм)». У цьому визначенні іредентизм

виступає як різновид сепаратизму. Українські політологи розмежовують сепаратизм й іредентизм досить чітко: іредентизм визначається як форма (різновид) сепаратизму. Саме це зазначають у своїх працях В. Дівак, І. Рафальський, О. Цебенко. Слушною є думка М. Паламарчука, що розуміння іредентизму як певного різновиду сепаратизму для оцінки загроз національній безпеці держави є виправданим, тому що обидва явища загрожують територіальній цілісності, їхні прояви та причини, що їх породжують, досить подібні, але існує суттєва відмінність, яка полягає у практично обов'язковій наявності у іредентистських рухів зовнішніх партнерів (іноземних держав або ж окремих структур у цих державах).

У наукових працях присутні різні погляди на сутність іредентизму, який розглядається і як ідеологія, що обґрунтовує об'єднавчі рухи, і як самі об'єднавчі рухи етнічних груп, і як політичний курс держави або ж вид етнополітичного конфлікту. У багатьох випадках іредентизм визначають як різновид етнополітичного руху, характерний для так званих «розділених народів», територія компактного проживання яких розділена державними або адміністративними кордонами. Метою цього руху є об'єднання частин розділеного народу і територій їх проживання у межах однієї держави. У традиційному розумінні іредентизм фокусується на пошуку етнічних родичів і земель, які вони населяють в інших державах. Одним з апологетів такого тлумачення є Т. Амброзіо, автор праці «Іредентизм: етнічний конфлікт і міжнародна політика». Схоже визначення подає Д. Конверсі, визначаючи іредентизм як явище, яке робить акцент на територіальному возз'єднанні етнічних родичів в одній батьківщині. На основі цього підходу сформовано декілька визначень, які мають місце як у зарубіжних політичних науках, так і в країнах пострадянського простору. У них неодмінно звучить критерій *мети*, якою є об'єднання груп розділеного народу, але відмінності у різних дефініціях пов'язані з тим, кого саме дослідники вважають суб'єктами об'єднавчої стратегії, адже *статус* учасників руху може відрізнятися. Під широкі за змістом визначення підпадають ті, які до іредентизму відносять усі випадки об'єднання, у яких беруть участь етнічні групи з різним статусом – як одержавлені, так і бездержавні, які є частинами розділеного народу і прагнуть возз'єднатися в межах єдиного державного утворення. Поряд з широким розумінням іредентизму є й більш вузькі його тлумачення, які однозначно передбачають такий варіант об'єднання, коли одна частина розділеного народу вже створила власну державу, а інша/інші проживають компактно на суміжній території сусідньої держави. Така понятійна невизначеність, на нашу думку, ускладнює розуміння сутності іредентизму і вимагає розгляду аргументації прихильників усіх позицій.

У працях зарубіжних науковців можемо побачити обидва підходи до розуміння іредентизму. Досить часто дослідники апелюють до визначення, яке запропонував американський науковець Дональд Горовіц. Він визначає іредентизм і як спробу відокремлення території чи населення однієї держави з метою приєднання до іншої, і як спробу відокремлення території чи населення, що розділені між більш ніж однією державою, з метою подальшого об'єднання

їх в єдину новоутворену державу. Як показує історичний досвід, іредентизм не є спонтанними діями етнонаціональних груп щодо об'єднання, деякими «спробами» (attempt), а цілком прагматичним політичним курсом, керованим політичними лідерами. Навпаки, Д. Ягсиоглу, який аналізує роль іредентизму в політиці після «холодної війни» і загрози, що виникають в різних куточках світу, розглядає іредентизм вужче і пов'язує його тільки з фактом наявності напружених відносин між національною меншиною у державі, з одного боку, і домінуючою етнокультурною групою, з іншого боку. Ця ситуація обумовлює втручання іншої сусідньої держави, тому що «етнічна група, яка є меншістю в країні, де конфлікт відбувається, це більшість у країні, яка вирішує взяти участь». Мета сусідньої країни є більш радикальною, ніж захист прав і інтересів меншин, і полягає у «звільненні» меншості і території, на якій вона проживає. Д. Ягсиоглу наголошує, що держава прагне відкрито анексувати територію від іншої держави, або ж меншість відкрито вимагає, щоб земля, яку вона заселяє, була відокремлена від країни, якій у цей час вона належить, і приєдналася до іншої країни. І хоч цей варіант іредентизму стосується вузького кола випадків, у цьому визначенні суб'єктами визнаються іредентистська держава і споріднена їй меншина.

У цілому з-поміж багатьох визначень іредентизму кількісно переважають дефініції універсального змісту, оскільки передбачають практично усі випадки об'єднання груп розділеного народу, наділених різним статусом.

Дослідниця іредентизму Наомі Чейзен підійшла до питання сутності іредентизму плюралістично, описавши три варіанти даного політичного явища, у кожному з яких є свої суб'єкти й ініціатори: 1) ініціатор – етнічна група, яка прагне приєднатися до держави, де етнічно споріднена група є більшістю; 2) ініціатор – держава, яка прагне приєднати частину території сусідньої держави, на якій проживає етнічно споріднена група; 3) ініціатори – кілька етнічних груп, які є меншостями в двох і більше країнах, намагаються стати більшістю на деякій території. Внаслідок віднесення до іредентизму різних випадків об'єднання розділених народів у роботах Н. Чейзен наведені такі визначення цього явища, як «окремий аспект націоналізму, де національний рух, який є міноритарним на даній території, прагне возз'єднатися з батьківщиною», або «спроби існуючої держави повернути території і народи, які вона вважає своїми».

Наприкінці 2013 року в Україні розгорнувся гострий внутрішньополітичний конфлікт, пов'язаний з вибором геополітичного вектору розвитку. У ході Революції гідності ціною багатьох життів українці відстояли свій європейський вибір і право на життя у вільній, демократичній і некорумпованій державі. Проте одразу ж країна стикнулася з посиленням сепаратистських рухів у Криму і на Донбасі, які розгорталися за російським сценарієм. Анексія Криму Росією стала можливою у тому числі й завдяки «п'ятій колоні», яку складали проросійські політичні сили в Україні. В аналітичній доповіді Інституту Разумкова «Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації» (2009 р.), зазначено, що домінуючою соціокультурною групою у Криму є «слов'янська спільнота», яку складають

58,7% опитаних – представники російського і українського етносів, які за своїми соціально-культурними орієнтаціями тяжіють до російської культурної і мовної ідентичності, до геополітичної спільноти, яку можна назвати «російський світ». З-поміж світоглядно-ідеологічних орієнтирів, притаманних цій спільноті, особливу увагу привертають орієнтація на російську культуру і єдність східнослов'янського світу під егідою Росії. На той час у Криму активно діяли проросійські організації, серед яких Російська громада Криму (РГК), Народний фронт «Севастополь-Крим-Росія», Національний фронт «Севастополь-Крим-Росія», кримська регіональна організація партії «Руський блок» та інші. У доповіді Центру Разумкова зазначено, що «об'єктом їх впливу є слов'янська спільнота, метою – формування у суспільній свідомості цієї етносоціальної групи комплексу ідей: про історично обґрунтовану та законну належність Криму Росії і випадковість та тимчасовість його належності Україні; про Крим як невід'ємну частину російського соціокультурного та геополітичного простору; про неприпустимість поширення у Криму української мови та культури». Звісно, були випадки, коли українська влада оперативно реагувала на відкриті антиукраїнські заклики і дії з боку цих організацій, але, за висловом С. Асланова, «намагаючись не загострювати етнополітичні суперечності в Криму, центральна влада практично не втручалася в сферу етнонаціональних взаємин півострова. Саме тому російське етнокультурне середовище практично не зазнало згортання з радянських часів». Тож вагома роль проросійських організацій у вихованні у частини кримчан прихильності до «русского мира» не викликає сумніву.

3. Шляхи врегулювання і вирішення етнополітичних конфліктів.

В етнополітології виділяють декілька методів управління конфліктом: гегемоністський контроль з боку держави, арбітраж (втручання третьої сторони), кантонізація або федералізація, поділ владних повноважень (визнання принципу етнічного плюралізму при балансі інтересів меншості). Останні з перелічених методів ефективні і як превентивні заходи. М. Петров пропонує країнам на пострадянському просторі обрати шлях мінімізації збитків і відмовитися від спроб революційної перебудови суспільства, не змінювати лінії кордонів за обопільною згодою, навіть якщо ці кордони видаються довільними або несправедливими. Не потрібно ламати кордони, а обживати їх, змінюючи владні функції і структури, треба дати кожному народу право на самовизначення. Самовизначення етнічних груп можливе у вигляді отримання різних форм самоврядування, починаючи від територіального самоврядування у межах існуючої держави та нетериторіального самоврядування, тобто культурної автономії. Територіальне самоврядування можливе у формах автономії та отримання статусу суб'єкта федерації у процесі федералізації держави. Це так звані «територіальні механізми» врегулювання конфліктів.

- *консоціація* – тобто інкорпорація етнічних груп, і насамперед їх еліт, в політичну і адміністративну структуру держави;

- *синкретизм/інтеграція* – культурне представництво етнічної різноманітності (надання права на «національно-культурну автономію») при фактичній деполітизації етнічності;

- децентралізація/*федералізація* – децентралізація і поділ влади по вертикалі, що припускають передачу частини владних повноважень

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке етнополітичний конфлікт?
2. У чому полягають його відмінності від інших типів політичних конфліктів?
3. Розкрийте зміст понять «сепаратизм» та «іредентизм».
4. Чи тотожні поняття «вирішення» і «врегулювання» етнополітитчних конфліктів?
5. Назвіть шляхи вирішення і врегулювання етнополітичних конфліктів.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Політичні конфлікти, у яких беруть участь суб'єкти, що належать до різних рівнів влади, мають назву:

а) вертикальні б) горизонтальні в) міждержавні

2. Яка стратегія врегулювання регіональних конфліктів передбачає принцип уніфікації багатьох сфер суспільного життя (запровадження єдиної системи освіти, створення недискримінаційного ринку праці для різних етнічних груп, запровадження спеціальних програм регіонального розвитку):

а) деволюція б) консоціація в) інтеграція

3. Поєднайте терміни і їх визначення:

1	іредентизм	А	розділення держави як радикальний метод врегулювання етнополітичного регіонального конфлікту.
2	сецесія	Б	ідеологія або рух, заснований на прагненні до возз'єднання або об'єднання в рамках однієї держави етнічних груп так званого «розділеного народу»
3	сепаратизм	В	ідеологія або рух, заснований на прагненні відокремлення однієї частини держави від цілого з метою створення суверенної держави.

☝Практичні завдання

1. Проаналізуйте один з етнополітичних конфліктів (за власним вибором) за такими критеріями: учасники конфлікту; причини; часові параметри; просторові параметри;етапи; методи боротьби учасників конфлікту; наслідки та результати.
2. Порівняйте характер сепаратизму політичних кіл Криму та Донбасу. Чи тотожні вимоги за змістом і кінцевою метою, яку переслідують сепаратисти?

Тема 13. Етнополітика в Україні

План

1. Актуальність проведення етнополітики в Україні.
2. Нормативне та інституційне забезпечення етнополітики.
3. Напрями етнополітики в Україні.

Ключове поняття: етнополітика.

1. Актуальність проведення етнополітики в Україні.

Україна є поліетнічною державою і має у своєму складі представників більш як 130 національностей і народностей. Деякі з них компактно проживають біля кордонів своїх історичних батьківщин – споріднених держав, тож у цих регіонах потенційно можуть виникнути або вже виникли іредентистські настрої. Угорці і румуни є автохтонними меншинами, їхній етногенез частково відбувся на землях сучасної України. Росіян відносять до категорії «традиційні меншини» – тих, які протягом історично тривалого часу проживають на теренах сучасної України і внесли вагомий внесок у її соціально-політичний та культурний розвиток.

Найбільшою національною меншиною в Україні є *російська*. Це досить численна меншина, яка налічує 8334,1 тис. осіб, що складає близько 18% від кількості всіх жителів України, і для якої характерне досить дисперсне поселення у межах країни. Росіяни представлені двома основними етногенетичними шарами: автохтонним давньослов'янським населенням – горюнами та мігрантами із внутрішніх губерній Росії, що переселилися на українські землі у XV–XIX ст. Горюни зберігають архаїчні риси побуту і регіональну самосвідомість, проживають у Путивльському районі Сумської області. У сільській місцевості найбільш компактні етнічні масиви росіян розташовані у смузі українсько-російського пограниччя – Харківська, Сумська, Луганська області – і деяких південних районах України. Про кількісне переважання росіян у регіоні можна говорити тільки стосовно Криму, хоч і тут частка росіян серед всіх жителів республіки знизилася з 65,6% у 1989 році до 58,3% у 2001 році, у Донецькій області їх частка в етнічному складі населення регіону складала 38,2%, а у Луганській – 39%.

Угорська меншина в Україні налічує 156,6 тисячі осіб, або 0,3% всіх жителів країни. Майже всі угорці компактно розселені у районах Закарпатської області – Берегівському, Виноградівському, Мукачівському, Ужгородському. Більшість з них мешкають у сільській місцевості (75%), зберігають свою рідну мову і культуру.

Румунська меншина в Україні. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні налічується 151 тис. румун, що складає 0,3% від загальної кількості населення України. З них 32,1 тис. румун проживає у Закарпатській, а 114,6 тис. – у Чернівецькій областях. Румуни у Чернівецькій області видають румунськомовну газету «Конкордія» (додаток до «Голосу України»), яка фінансується з державного бюджету і займає наступальну позицію щодо захисту прав румунів в Україні. У регіоні діє Християнсько-

демократичний альянс румунів, який має розгалужену мережу філій. У 1999 році підписано угоду про відкриття у Чернівцях багатокультурного університету, а при румунському консульстві в Чернівцях – Інституту румунської культури.

Отже, в Україні існують досить численні російська, угорська і румунська національні меншини, які встановлюють тісні зв'язки зі спорідненими державами. Форми взаємодії споріднених держав і споріднених груп не завжди відповідають нормам українського законодавства, зокрема, влада цих держав видає паспорти представникам споріднених груп, тяжіє до надмірної присутності в інформаційному, культурному і освітньому просторі регіону, а радикально налаштовані політичні сили заявляють про територіальні претензії до України.

2. Нормативне та інституційне забезпечення етнополітики.

Нормативне забезпечення етнополітики в Україні у напрямі задоволення прав етнонаціональних меншин включає низку правових актів, серед яких Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Конституція України (1996 р.), Закон України «Про громадські об'єднання» (2012 р.), які закріплюють за етнічними меншинами право на вільний розвиток у різних суспільних сферах. За українським законодавством всім національним меншинам гарантоване право на національно-культурну автономію і створення національних громадських об'єднань, які мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади різних рівнів. Крім того, у процесі реалізації прав національних меншин Україна впроваджує настанови, закріплені у Рамковій конвенції «Про захист національних меншин» (1995 р.), Лундських рекомендаціях про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (вересень 1999 р.), Больцанських рекомендаціях ОБСЄ про національні меншини в міждержавних відносинах (2008 р.), Люблянських рекомендаціях по інтеграції різноманітних суспільств (листопад 2012 р.). Однак за тривалий час існування незалежної держави не було прийнято «Концепцію державної етнонаціональної політики України», яка б глобально визначила стратегію української етнополітики, у тому числі щодо забезпечення прав національних меншин.

Інституційне забезпечення етнополітики, за статтею 5 Закону України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), мало бути покладене на Центральне Міністерство у справах національностей України. Однак за період незалежності відповідний виконавчий орган у статусі міністерства існував нетривалий час, лише з 1993 по 1996 рр. Нині функціонує Департамент у справах релігій та національностей, створений при Міністерстві культури України. З одного боку, відсутність органу виконавчої влади з міністерським статусом не сприяє комплексному вирішенню питань, які виникають у процесі життєдіяльності національних меншин, з іншого ж боку, за його наявності мало б місце дублювання функцій з іншими міністерствами. У червні 2019 року було утворено Державну службу України з етнополітики та свободи совісті – центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері

міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин. Діяльність служби спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури.

3. Напрями етнополітики в Україні.

У питанні реалізації прав національних меншин є певні проблеми. Зокрема, згаданий закон закріплює за національними меншинами право на національно-культурну автономію, що передбачає вільне користування рідною мовою і забезпечення навчального процесу у закладах освіти, діяльність національних культурних товариств, розвиток національних традицій і задоволення інших культурних потреб (література, мистецтво, ЗМІ), створення національних культурних і навчальних закладів тощо. Але, як зазначає І. Кресіна, в українському законодавстві інститут національно-культурної автономії, який покликаний задовольняти етнокультурні потреби етноспільнот, не прописаний, і законодавча база для реалізації права меншин на національно-культурну автономію відсутня. Щодо культурної і освітньої сфер можна говорити про вільне функціонування національних мов. Наведемо промовисті приклади: в Україні налічується 71 школа, де вчать угорською (в Закарпатській області), а освіту в них отримує близько 16 тисяч учнів. Близько 16 тисяч осіб здобувають освіту румунською мовою у Чернівецькій і Закарпатській областях, де розташовані 63 і 12 румунських шкіл відповідно. Найбільша кількість шкіл, де ведеться викладання недержавною мовою в Україні, зберігається за російськими – їх 581, де займається близько 356 тисяч дітей. Натомість, на жаль, незахищеною видається саме українська мова. Наприклад, протягом останніх років закладах освіти у школах Закарпаття сталася парадоксальна ситуація: навчання проводилося угорською мовою, і значна кількість випускників не могла скласти ЗНО з української мови, яка є державною.

Представники національних меншин як громадяни України можуть проводити свої інтереси, утворюючи політичні партії і громадські організації. Згідно Закону «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), політичні партії можуть мати тільки всеукраїнський статус. О. Ляшенко зазначає, що за період незалежності в Україні виникло близько 20 політичних партій, які певною мірою мали етноцентричний характер, але при цьому більшість з них були україноцентричними і україножильськими. Проте тільки чотири партії етнічного спрямування брали активну участь у виборчому процесі: дві угорські (Демократична партія угорців України та партія «КМКС» – Партія угорців України), партія «Руський блок», що практично представляла інтереси росіян Криму, та Меджліс кримськотатарського народу. Ці партії, маючи всеукраїнський статус, тим не менш досить активні у суспільно-політичному житті саме тих регіонів, де проживають відповідні етнічні групи, тому отримують успіх переважно на місцевих виборах. У зарубіжних країнах виникнення етнічних партій – досить поширене явище, але В. Андріяш критично оцінює можливості утворення громадських організацій і політичних партій на етнічному ґрунті в Україні, оскільки на рівні законодавства за ними не закріплено окремого поняття та змісту, вони об’єднані в одну категорію, при

тому, що у правовому відношенні їх діяльність підлягає регулюванню різними законами.

Представники національних меншин беруть активну участь у виборчому процесі. Але Ю. Остапець наголошує на тому, що в українському законодавстві ніяких прерогатив для представників національних меншин не робиться, тобто, знову таки, «задекларовані в конституційних засадах та законах України виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці». Зокрема, відсутні національні виборчі округи, які б гарантовано давали змогу представникам національних меншин бути репрезентованими у вищих органах влади. Разом з тим він констатує, що, як показує виборча практика угорської меншини в Україні, створення й функціонування політичних партій національних меншин на місцевому рівні дає можливість меншинам мати своє представництво у місцевих органах влади.

Внаслідок неврегульованості низки питань у сфері реалізації прав національних меншин маємо ситуацію, за якої в ідентифікаційній системі індивіда національна ідентичність не є пріоритетною, натомість домінують локальні ідентичності або ж наднаціональні ідентичності. Так, наприкінці 2015 року році Центр Разумкова у рамках реалізації проекту «Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності» провів загальнонаціональне соціологічне опитування, яке показало, що однакові частки (по 40%) респондентів засвідчили, що «в першу чергу» пов'язують себе з Україною або з конкретним населеним пунктом (містом, селом), де вони проживають. Інші 11,4% опитаних пов'язують себе з регіоном проживання. 2,1% респондентів ідентифікує себе з Радянським Союзом, 1,5% – з Європою, 0,6% – з Росією. Проте слід констатувати позитивні зрушення, які поступово відбуваються в ідентифікаційній системі громадян. Так, за даними загальнонаціонального опитування громадян та експертів, проведеного наприкінці 2017 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, вже 73% респондентів першочергово вважали себе громадянами України, а 15,8% опитаних – мешканцями регіону, в якому проживають. При цьому 77% мешканців підконтрольного урядові Донбасу вважають себе громадянами України.

Аналізуючи причини посилення сепаратистських настроїв в Україні, які призвели до дезінтеграційних процесів, вітчизняні науковці наголошують на неефективній державній етнополітиці, у ході реалізації якої не вдалося сформувати спільну національно-громадянську ідентичність, у той час як це завдання було вкрай важливим з огляду на поліетнічний склад населення держави. Внаслідок цього подеколи у мешканців прикордонних регіонів етнічна і регіональна ідентичності почали домінувати над загальнонаціональною, а в окремих випадках це призвело до пріоритетної ідентифікації себе з народами суміжних держав, і, як наслідок, спричинило появу іредентистських настроїв. Очевидне певне протиріччя: за роки незалежності була розроблена ціла низка нормативно-правових документів, пов'язаних з питаннями захисту прав національних і етнічних меншин, були створені умови для того, аби представники меншин досить активно

користувалися своїми правами, але у підсумку це не убезпечило державу від появи сепаратистських тенденцій, що мали іредентистський характер, тобто передбачали орієнтацію на сусідню державу. Зрозуміти це протиріччя – означає спробувати дати відповіді на питання: чи достатнім було нормативне і інституційне забезпечення етнополітики? у яких сферах меншини відчували неповну реалізацію своїх прав? які аспекти взаємодії національних меншин і споріднених держав не були враховані українською владою і вийшли з-під контролю? Вирішення цього протиріччя є нагальною потребою сьогодення, адже, по-перше, необхідно робити висновки з попередніх невдач задля уникнення помилок у майбутньому, і, по-друге, проблема іредентизму не втрачає актуальності до сьогодні, адже й нині в Україні є декілька національних меншин, надмірний інтерес до яких споріднених їм держав викликає занепокоєння з боку української влади.

? Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте етнічний склад населення України.
2. Обґрунтуйте необхідність проведення етнополітики в Україні.
3. Які нормативні акти регулюють проведення етнополітики в Україні?
4. Які органи влади відповідальні за проведення етнополітики?
5. Охарактеризуйте напрями етнополітики в Україні.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Україна – це поліетнічна країна. Скільки етносів вона налічує?

а) близько 250 б) близько 130 в) близько 75

2. Чи вірне твердження: «Концепція державної етнонаціональної політики України» ще не прийнята» (станом на лютий 2022 року)?

а) так б) ні

3. Яке з даних тверджень є вірним?

а) інститут національно-культурної автономії в Україні задекларований і чітко визначено механізм його впровадження

б) інститут національно-культурної автономії в Україні задекларований, але механізм його впровадження не прописаний

в) інститут національно-культурної автономії в Україні не передбачений законодавством

☝Практичні завдання

1. Яка модель етнополітики, на Вашу думку, доцільна для реалізації в Україні. Відповідь обґрунтуйте.
2. Проаналізуйте стан етнополітики в України. Наскільки вона сприяє забезпеченню прав меншин?

Тема 14. Національна ідея.

План

1. Сутність, структура і функції національної ідеї.
2. Міфологізація національної ідеї.
3. Зміст національної ідеї в Україні.

Ключові поняття: національна ідея, політика актуалізації історичної пам'яті.

1. Сутність, структура і функції національної ідеї.

Для формування патріотизму необхідне усвідомлення усіма етносами спільної мети суспільного розвитку, яка може бути втілена у національній ідеї. *Національна ідея* – це ідея самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і яка спрямована на вольове об'єднання нації заради досягнення спільної мети. М. Бубер вважає, що «ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, що робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі». Це інтелектуально окреслені, тобто свідомо і чітко сформульовані духовні основи буття етносу – його автентичності, цілісності, історичної спрямованості, сенсу життя та місця поміж інших народів. національна ідея містить концентрований вираз національних інтересів, почуттів та прагнень. Це також форма духовного самоусвідомлення, показник того, як народ бачить себе, свою роль та місце у світі.

Національна ідея, яка становить підґрунтя народження і функціонування еліти суспільства, повинна бути завжди спрямована в майбутнє. Вдало сформульована й успішно здійснена, вона стає джерелом сили для народу, підносить його у світовому співтоваристві. Відсутність національної ідеї чи її фрагментованість, невизначеність того, яку долю хоче мати народ і для чого він існує, відсутність широкої підтримки ідеї у всіх верств суспільства, брак її лідерів – все це разом гальмує національний розвиток народу, послаблює його духовні сили, применшує внесок до світової культури і, в остаточному підсумку, дозволяє з легкістю при нагоді асимілювати його більш сильними націями. Зазвичай, цього не вдасться компенсувати ні правами людини, ні загальнолюдськими цінностями, ні будь-якими іншими подібними цінностями.

Національна ідея відповідає на два питання: Хто ми такі? і Яке наше призначення?

Існує декілька видів національних ідей:

Універсальна – пропагує для інших народів загальнолюдські цінності – демократія, духовність.

Локальна – Спрямована на здобуття національної держави або об'єднання розрізнених частин нації в одне ціле, відродження національної культури.

Месіанізм – наявність лише однієї місії – світового володаря, богообраного

народу, великої імперії, єдиного носія цивілізації.

Типи місії:

- «міст» – єднальна ланка між іншими народами, націями, культурами (чеське «будительство») – між слов'янським світом і німецьким народом.
- «останній форпост цивілізації» – країна є останнім рубежем цивілізованого світу (ягелонська ідея в Польщі)
- Імперська місія – народ – творець великої імперії
- «носій свободи та демократії» – Франція, США

2. Міфологізація національної ідеї.

Національна ідея неодмінно міфологізується. Міфологізація є закономірним явищем, адже історична міфологія виникає найчастіше на ранніх етапах націотворення і відіграє позитивну роль. Міф є ілюзорним уявленням, яке впливає на суспільну свідомість. На думку Г. Касьянова, міф є обов'язковим, невід'ємним елементом націоналістичного світогляду, він виконує цілу низку важливих ідеологічних функцій, передусім, функцію об'єднання, інтеграції етнічної групи чи нації. Національні міфи несуть позитивне навантаження і свідчать про давність історії етносу і сталість традицій державотворення. Л. Залізняк вважає, що імперський історичний міф є важливою складовою імперської ментальності. На його думку, це, як правило, псевдонаукова теорія, що не відповідає історичним фактам, але виправдовує експансію щодо сусідів.

Об'єктом політики пам'яті виступає історична пам'ять як суспільний феномен, який є предметом вивчення представників багатьох суспільних наук. Л. Нагорна визначає історичну пам'ять як «складний феномен суспільної свідомості, що входить як у сферу суспільної психології, так і в царину ідеології. Вона включає в себе і матеріальні залишки минулого, і відповідні образи, символи, міфи, ритуали, історіографічні уявлення». Для розділених народів характерне явище розділеної етнічної пам'яті, яка реалізується у кількох етнічних полях, утворених у результаті поділу етнічної спільноти й перебування її частин у різних етнополітичних організмах. Проте представники одного народу, попри розділеність, зберігають в історичній пам'яті деякі спільні образи і уявлення, тому найчастіше національні меншини позитивно сприймають іредентистські наміри сусідньої держави.

Результатом політики актуалізації історичної пам'яті є стійке закріплення у суспільній свідомості міфологізованих уявлень про історичне минуле народу. Політичні лідери намагаються шляхом міфологізації історичної пам'яті мобілізувати етнічну групу на підтримку свого курсу і легітимізувати наміри учасників об'єднавчого процесу. На прагматичній функції міфів наголошує В. Шнірельман: «люди вибудовують і конструюють минуле, по-перше, виходячи з оточуючої їх соціополітичної дійсності, а по-друге, для того, щоб, спираючись на це інтерпретоване відповідним чином минуле, висувати проекти на майбутнє».

«Велика ідея» своєрідним чином поєднує минуле і майбутнє: образ ідеальної держави, як правило, знаходять у минулому, яке ідеалізується як

«золотий вік», період політичного, економічного та культурного процвітання народу, що стає основою для формування образу бажаного майбутнього.

«Великі ідеї» створили багато європейських народів, переважно ті, які пережили тривалий період розділеності, про що яскраво свідчить історія Центральноєвропейських і Балканських країн. Чи не найвідомішою є *грецька «Мегалі ідеа»*, яка й донині не втратила актуальності для греків.

Огляд «великих ідей» показує, що найбільш активними їх провідниками у суспільну свідомість є урядовці, політичні лідери, політичні партії і рухи.

3. Зміст національної ідеї в Україні.

Отже, у широкому сенсі національна ідея – це система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з уявленнями про оптимальний розвиток суспільства, нації, всього народу, який проживає на території держави. Водночас під час вироблення та підтримки національної ідеї на сучасному етапі не слід забувати і про специфіку українського суспільства та держави, де останні кілька років різноманітні кризи постійно виникають одна за одною. Крім того, цей процес супроводжується черговими і позачерговими виборами і складним політичним процесом у контексті протистояння всередині і між гілками влади. Проте це не може стати на заваді формулюванню національної ідеї, яка б відповідала українським традиціям, культурі, потребам суспільства та вимогам часу. У таких умовах вона відповідатиме ідеалу успішного українського суспільства та ефективної соціально-правової держави. Саме в такому сенсі вона буде концентрованим виразом найголовнішого в свідомості нашого народу, нації.

Вперше термін «українська ідея» в українській літературі ввів П. Куліш. Ідея почала формуватися у кінці 18 – на початку 19 ст. у ході українського національного відродження. Важливим етапом було виникнення «Історія Русів» - твору анонімного автора, який намагався довести окремішність української історії. Його провідна ідея – існування окремого народу, відмінного від інших, з власними культурними і державницькими традиціями Остаточно оформило національну ідею Кирило-Мефодіївське товариство та його представники – М. Костомаров, Т. Шевченко. В середині 20-х років український політичний діяч та публіцист В’ячеслав Липинський писав про національну ідею як реалізацію прагнення самого народу бути нацією. «Коли нема цього «хотіння», виявленого у формі ідеї – немає нації».

Дуже часто національну ідею в Україні формулюють досить широко – ідея України як вітчизни всіх її громадян, які розділяють високі моральні цінності й є патріотами держави. Її складовими є: духовність як основа життя етносу; незалежна держава; соборність; відродження національної культури; процес побудови громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку для України в якості інтегруючої може виступити ідея зростання економічного добробуту громадян. Адже за наявності різних критеріїв самоідентифікації у представників різних суспільних груп є й те, що їх поєднує – спільні економічні проблеми, тож консолідація суспільства

може відбутися на соціально-економічних засадах. Євроінтеграція визнається засобом долучення українців до європейських
ліберальних цінностей і європейського рівня життя.

? Питання для самоконтролю:

1. Що таке національна ідея?
2. Назвіть складові національної ідеї.
3. Як відрізняється «місія» від «месіанізму»?
4. Назвіть типи національних ідей.
5. Охарактеризуйте сучасну українську національну ідею.

✍ Тести для самоперевірки:

1. Яку місію виконує національна ідея в США та Франції?

а) імперську
б) «мосту»
в) «останнього форпосту цивілізації»
г) «носія свободи та демократії»

2. Яка національна ідея спрямована на здобуття національної держави або об'єднання розрізнених частин нації в одне ціле?

а) локальна
б) універсальна
в) месіанізм

3. Кому належить відомий вислів ««Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути»?

а) В. Винниченко
б) В. Липинський
в) М. Грушевський
г) Д. Донцов
д) Т. Шевченко

☝Практичні завдання

1. Охарактеризуйте зміст однієї національної ідеї (за власним вибором). Визначте її тип – універсальна чи локальна, окресліть основні віхи становлення.
2. Розробіть власний проєкт національної ідеї в Україні.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія – самоврядування певної території у державі, яка передбачає широкі можливості для розв'язання своїх внутрішніх проблем.

Апартеїд – політика «роздільного проживання» білого і корінного населення в умовах реалізації расистської моделі етнополітики в ПАР.

Багатонаціональна держава – тип держави, у якій нації виникають на основі етносів-автохтонів, мають високий ступінь національної свідомості, прагнуть до автономії

Демократія міжетнічної згоди – прагнення до подолання співвідношення «домінантна більшість – непанівні меншості» шляхом консенсусних процедур, надання кожній етнічній спільноті можливості брати участь у вирішенні загальнодержавних справ, формування горизонтально організованого правління.

Діаспора – група людей спільного етнічного походження, які проживають в іноетнічному середовищі за межами власної історичної батьківщини, зберігають власну етнічну ідею, мають форми самоорганізації.

Етнізація політики – посилення ролі етнічного чинника у суспільно-політичному житті.

Етнічна група – це певна кількість людей, які представляють собою частину того чи іншого етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними).

Етнічна демократія – тип демократії, для якого характерна наявність демократичних прав для усіх громадян, певні колективні права етнічних меншин та домінування етнічної більшості.

Етнічна ідентичність – стійка системою уявлень індивіда про себе як члена етнічної групи та його місце у суспільстві.

Етнічна меншина – група людей, що тривалий час мешкає на території певної держави на засадах постійного проживання й відрізняється від домінуючої переважаючої більшості мовою, культурою, походженням, самоусвідомленням власної окремішності та є інтегрованою частиною соціуму.

Етнічність – 1) якість людини, завдяки якій створюється система своєрідних зв'язків, що опосередковують собою відношення людини до природи, культури та інших людей; 2) специфічна ідеологія, що апелює до етнічних цінностей у політичній боротьбі.

Етнографічна група – частина етносу, її члени мають культуру, що деякою мірою відрізняється від культури всього етносу, наприклад, лемки, бойки, гуцули можуть розглядатися як етнографічна група у рамках українського етносу.

Етнократія – це панування в державі політичної еліти, що представляє

інтереси лише домінуючої етнічної спільноти та сформована з її представників.

Етнонапрямки – комплекс наук, які вивчають різноманітні аспекти буття етносу (етнопсихологія, етнолінгвістика, етнічна історія тощо).

Етнополітика – 1) сфера суспільства, у якій відбувається взаємодія держави і етнічних спільнот, відносини етнічних спільнот між собою як у межах держави, так і поза її межами; 2) сукупність дій держави та недержавних суб'єктів з метою впорядкування відносин між етнічними групами та забезпечення етнополітичної стабільності.

Етнополітична поведінка – послідовність реальних кроків суб'єкта етнополітики у відповідь на виклик, що його кидає етнополітична ситуація, яка утворюється внаслідок діяльності всіх інших суб'єктів етнополітичного процесу.

Етнополітичний конфлікт – форма протистояння між двома чи більше суб'єктами політики з приводу реалізації своїх інтересів; принаймні одним з цих суб'єктів є етнічна спільнота (етнос, етнічна чи національна меншина, нація, корінний народ).

Етнополітологія – наукова соціогуманітарна дисципліна, що вивчає сукупність взаємовідносин між етнічними спільнотами та державою й іншими політичними інститутами.

Етнос – особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й виступає особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення.

Етносимволізм – науковий напрям в етнополітології, який наголошує на ролі символів, міфів, історичній пам'яті як чинниках, що сприяли переходу від етносу до нації.

Етноцид – планомірне винищення представників одного етносу, відбувається в умовах реалізації расистської моделі етнополітики.

Ідентичність – співвіднесення своїх цінностей і переконань з цінностями населення певного регіону.

Інструменталізм – науковий напрям в етнополітології, який робить наголос на можливості застосування етнічності як ресурсу для досягнення певних цілей.

Іредентизм – ідеологія або рух, заснований на прагненні до возз'єднання або об'єднання в рамках однієї держави споріднених етнічних груп, що проживають в різних державах, різновид націоналізму і національних рухів.

Консоціація (система співсуспільної демократії) – консенсусний метод врегулювання політичного конфлікту, що передбачає систему участі у владі всіх груп населення, кожна з яких має пропорційне представництво в уряді, право внутрішньогрупової автономії і право вето.

Конструктивізм – науковий напрям в етнополітології, який виходить з того, що етнічні почуття формуються зусиллями політиків чи вчених, тобто

етнічна ідентичність піддається конструюванню.

Корінний народ – 1) народ, який веде племінний спосіб життя у незалежній країні, його соціально-економічні, культурні умови життя відрізняються від інших груп. Життя корінного народу регламентується спеціальним законодавством і традиціями (МОП, «Конвенція про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя у незалежних державах»); 2) народи в незалежних державах, нащадки тих, хто населяв територію країни у період колонізації і які зберігають всі свої соціально-економічні, культурні, політичні інститути.

Ліберальна демократія – тип політичного режиму, у якому офіційно етнічний чинник не враховується; життєвий успіх індивіда залежить від його особистих якостей (США).

Модернізм – науковий напрям в етнополітології, який акцентує увагу на націях як політизованих етнокультурних спільнотах, розглядає їх як модерні версії прадавніх етнічних груп, що виникли внаслідок еволюції, шляхом розвитку культурних та соціальних зв'язків.

Мультикультуралізм – ідеологія і політика, які стверджують правомірність і цінність культурного плюралізму (багатоманіття), значущість існування різних культур і необхідність їх захисту.

Націоналізм – це політична ідеологія, у якій «нація», яка розуміється в якості культурно гомогенного співтовариства, виступає джерелом суверенітету, переважним об’єктом лояльності й граничною підставою легітимності влади.

Національна держава – тип держави, яка є формою самоорганізації, самовизначення і самовираження певної нації на певній суверенній території.

Національна ідея – це ідея самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і яка спрямована на вольове об’єднання нації заради досягнення спільної мети.

Національна меншина – це етнічна група, яка в силу різних історичних причин опинилася в межах іншої держави, але зберігає власну етнічну ідентичність і прагне підтримувати контакти з національною державою і орієнтується на неї.

Нація – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей; політизована (одержавлена) спільнота, що складається переважно з представників одного етносу (етнічна нація) чи з багатьох етносів (політична нація).

«Політика ідентичності» - сукупність дій органів влади з метою формування у представників певної спільноти (етнічної, регіональної, національної) бажаного уявлення про дану спільноту та її місце в соціумі.

Політизація етнічності – прагнення етнічної групи впливати на прийняття рішень, що може відбуватися як у конвенціональних, так і у деструктивних формах.

Політика актуалізації історичної пам'яті – стійке закріплення у суспільній свідомості міфологізованих уявлень про історичне минуле народу.

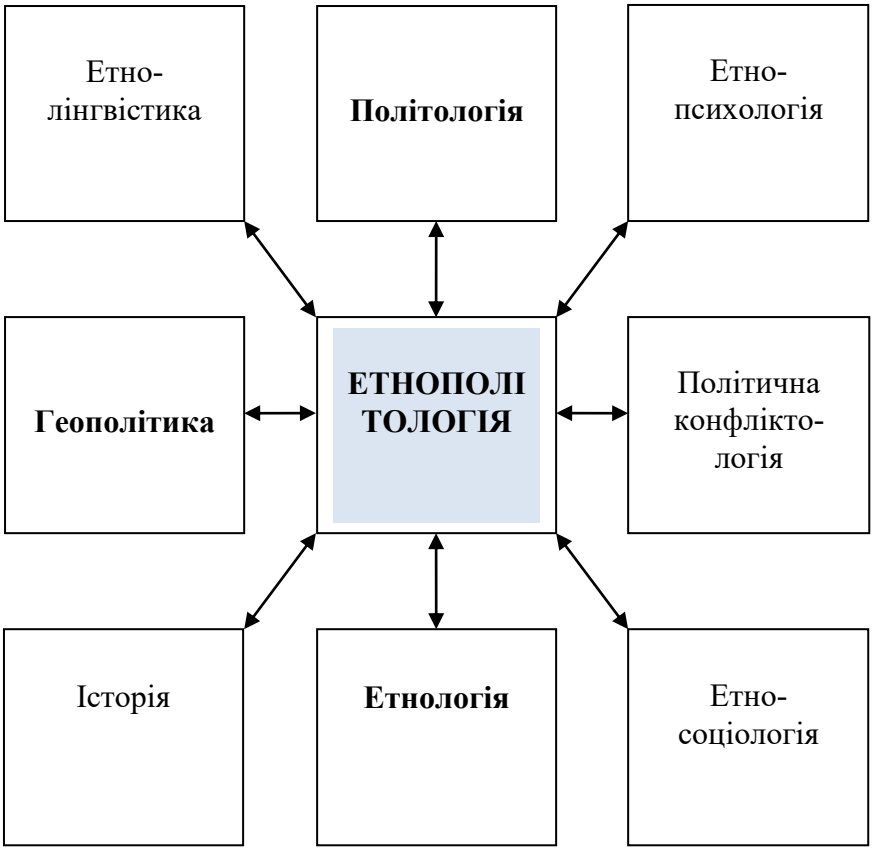
Примордіалізм – науковий напрям в етнополітології, який визнає етнічність вродженою якістю індивіда і певною «об'єктивною даністю» (соціобіологічний напрям), або ж культурною спільністю, для якої характерні певна територія, мова, культура тощо (еволюційно-історичний тип).

Сепаратизм – ідеологія або рух, заснований на прагненні відокремлення однієї частини держави від цілого.

Сецесія – розділення держави як територіальний метод врегулювання етнополітичного регіонального конфлікту.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ ДО КУРСУ

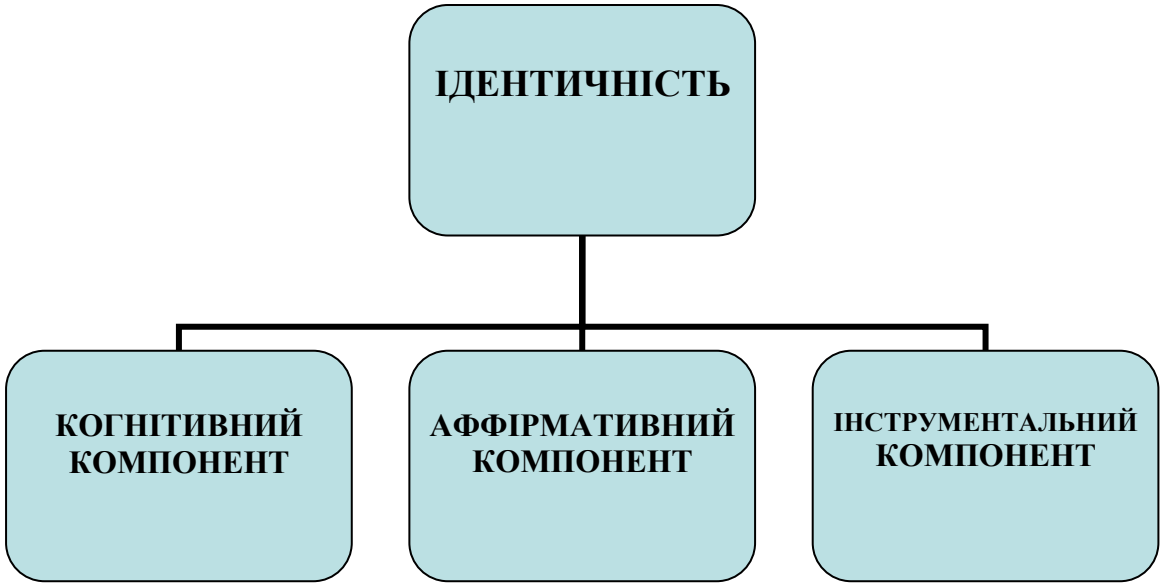
Схема 1. ЗВ'ЯЗОК ЕТНОПОЛІТОЛОГІЇ З ІНШИМИ НАУКАМИ

Таблиця 1. СПІВВІДНОШЕННЯ УНІОНІЗМУ, ПАННАЦІОНАЛІЗМУ Й ІРЕДЕНТИЗМУ

<table>
<tr><td colspan="4">Уніонізм – прагнення до об’єднання, злиття</td></tr>
<tr><td colspan="2">Етнічний уніонізм – прагнення до об’єднання в одній державі розрізнених етнічних анклавів</td><td colspan="2">Паннаціоналізм – прагнення до об’єднання народів на основі мовно-етнічних, релігійних, територіальних ознак</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Об’єднання розділених націй
німецька (XX ст.), корейська</td><td colspan="2">Іредентизм як об’єднання розділених народів з ознакою «незвільненості»</td><td rowspan="2">«справжній», класичний
панарабізм, панісламізм, панамериканізм, панславізм, панєвропеїзм</td></tr>
<tr><td>«курдський стиль» іредентизму</td><td>паніталізм і пангерманізм (XIX ст.), грецький енозіс (XIX-XX ст.)</td></tr>
</table>

Схема 2. СТРУКТУРА ІДЕНТИЧНОСТІ

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ДЕКЛАРАЦІЯ
прав національностей України

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 53, ст.799)

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України, керуючись Загальною декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості,

прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України,

беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять п'ятдесятидвохмільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України:

Стаття 1

Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом.

Стаття 2

Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

Стаття 3

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 Закону "Про мови в Українській РСР" таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де компактно проживає кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Стаття 4

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

Стаття 5

Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6

Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Стаття 7

Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною.

Верховна Рада України
м. Київ, 1 листопада 1991 року N 1771-XII

ДОДАТОК Б

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про національні меншини в Україні

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 36, ст.529)

Верховна Рада України виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Стаття 1. Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах.

При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальновизнаних прав людини.

Стаття 2. Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримувати Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин.

Стаття 3. До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Стаття 4. Відносини, які виникають з приводу реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин, регулюються Конституцією України, цим Законом, прийнятими на їх підставі іншими законодавчими актами, а також міжнародними договорами України.

Стаття 5. Забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин та захисту прав національних меншин України здійснюють центральні органи виконавчої влади, визначені Президентом України.

У разі необхідності місцеві ради можуть створювати постійні комісії з питань міжнаціональних відносин, місцеві державні адміністрації - відповідний структурний підрозділ.

Стаття 6. Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи

вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом.

Стаття 7. Держава вживає заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів. Державні органи на основі міждержавних угод сприяють національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах.

Стаття 8. Мова роботи, діловодства і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування визначається статтею 11 Закону України "Про засади державної мовної політики".

Стаття 9. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Стаття 10. Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення. Питання про повернення на територію України представників депортованих народів вирішуються відповідними законодавчими актами та договорами України з іншими державами.

Стаття 11. Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність.

Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається.

Стаття 12. Кожний громадянин України має право на національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни мають право у встановленому порядку відновлювати свої національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксовувати "по батькові", мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження - ім'я батька і матері.

Стаття 13. Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання.

Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може служити підставою для обмеження його прав.

Стаття 14. Державні органи сприяють діяльності національних громадських об'єднань, які діють відповідно до чинного законодавства.

Стаття 15. Громадяни, які належать до національних меншин, національні громадські об'єднання мають право у встановленому в Україні порядку вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Стаття 16. У державному бюджеті України передбачаються спеціальні асигнування для розвитку національних меншин.

Стаття 17. Україна сприяє розвиткові міжнародного співробітництва у забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин, зокрема шляхом укладання й реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у цій сфері.

Стаття 18. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом.

Стаття 19. Якщо міжнародним договором України встановлено інші положення ніж ті, які містяться в законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору.

Президент України Л. Кравчук
м. Київ
25 червня 1992 року № 2494-XII

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аклаев А. А. Этнополитическая конфликтология : Анализ и менеджмент. Москва : Дело, 2005. 472 с.
2. Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму. *Націоналізм* : Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. 3-е вид. (перероб. і доп.). Київ : Смолоскип, 2010. С. 507–524. («Політичні ідеології»).
3. Больцанские рекомендации о национальных меньшинствах в межгосударственных отношениях и пояснительная записка 20 июня 2008 г. / Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: http://www.osce.org/ru/hcnm/33634?download=true (дата обращения: 28.11.2021)
4. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі ; переклад з англійської Олександра Рябова. Львів : Кальварія, 2006. 280 с.
5. Була С. Автономія. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н.М. Хоми [В.М. Денисенко, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.]. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 7–8.
6. Валерий Тишков : «Нация – это метафора». Беседу ведет Екатерина Звягина. URL: http://magazines.russ.ru/druzhba/2000/7/tishkov.html (дата обращения: 11.12.2021)
7. Валлерстайн И. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа. Балибар Э., Валлерстайн И. *Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности*. Пер с фр. под. ред. О. Никифорова и П. Хицкого. Москва : Логос, 2004. С. 83–102.
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм. *Націоналізм* : Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. 3-є вид. Київ : ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. С. 156–169. («Політичні ідеології»).
9. Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму: внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 448 с.
10. Декларація прав національностей України. 1 листопада 2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12 (дата звернення: 15.05.2021)
11. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: наукова записка / Горбатенко В. П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Кресіна І. О., Стойко О. М. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 80 с.
12. Етнополітична культура в Україні : реалії та виклики часу. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.
13. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ : Фенікс, 2012. 396 с.
14. Картунов О. В. Вступ до етнополітології. Київ : ІЕУГП, 1999. 300 с.

15. Касьянов Г. В. Теорії націй та націоналізму : монографія. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
16. Коршук Р. М. Етнополітологія. Київ : Алерта, 2011. 200 с.
17. Кресіна І. Національно-культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 1(42). С. 18–23.
18. Культура історичної пам'яті : європейський та український досвід / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ : ІПІЕНД, 2013. 600 с.
19. Лейпхарт А. Со-общественная демократия. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_3.pdf (дата обращения: 23.11.2021)
20. Луцишин Г. І. Роль етнічного чинника у виникненні міждержавних прикордонних конфліктів. *Грані*. 2015. №10/1 (126), жовтень. С. 6–10.
21. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология. Москва : КДУ, 2005. 320 с.
22. Нодия Г. Национализм и демократия. URL: http://www.politnauka.org/library/dem/nodia.php (дата обращения: 17.05.2021)
23. Оффе К. Этнополитика в восточноевропейском переходном процессе. *Полис*. 1996. № 2. С. 27–45.
24. Політика ідентичності в Україні: концептуальні підходи, основні завдання та механізми реалізації / М. М. Розумний, В. В. Андрусів, В. О. Бакальчук та ін. *Україна: політичні стратегії модернізації* : зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. Київ : НІСД, 2011. С. 7–41.
25. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналітична доповідь / за ред. д.політ.н. С. Ю. Римаренка. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.
26. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1478/ (дата звернення: 25.10.2021)
27. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (дата звернення: 10.03.2016)
28. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. *Питання теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 4–5 (72–73). С. 78–93.
29. Сміт Е. Національна ідентичність; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
30. Стефанеску Б. Про «хороші» та «погані» націоналізми. *Націоналізм: Антологія*. 3-є вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. С. 551–565. («Політичні ідеології»)

31. Стогова О. Сецесія територіальних утворень. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. № 1111. Вип. 26. 2014. С. 46–51.
32. Ступишин В. Самоопределение народов: традиции и действующее право. *Общественные науки и современность*. 1994. № 2. С. 107–113.
33. Томенко М. В. Національна ідея як елемент політико-правової легітимації суспільства. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-2-2013/item/224-natsionalna-ideia-iak-element-polityko-pravovoi-lehitymatsii-suspilstva-tomenko-m-v URL: http://khpg.org/index.php?id=1230112797 (дата звернення: 20.09.2021)
34. Червінка І. Територіальний підхід до врегулювання етнополітичних сепаратистських конфліктів. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1. Num. 2. С. 79–84.
35. Черненко Т. В. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2(39). С. 117–123.
36. Черненко Т. В. Окупований Крим: шляхи запобігання політичному та соціокультурному дистанціюванню від України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3(32). С. 52–60.
37. Шабаев Ю. П., Садохин А. П. Этнополитология. Москва : Юнити Дана, 2005. 319 с.
38. Шаповал Ю. Політика пам’яті в сучасній Україні. URL: http://khpg.org/index.php?id=1230112797 (дата звернення: 20.09.2021)
39. Шнирельман В. А. Ценности прошлого: этноцентрические исторические мифы, идентичность и этнополитика. *Collegium*. 2005. № 19. С. 160–186.
40. Sany J. and Desai S. Transnational ethnic groups and conflict: the Zaghawa in Chad and Sudan. *Conflict Trends*. 2008. Issue 2. P. 25–29.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бородінов В. Д. Етнополітологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Донецьк : Каштан, 2012. 481 с.
2. Коршук Р. М. Етнополітологія : Історія та теорія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2020. 316 с.
3. Лозко Г. Етнодержавознавство. Київ : Мандрівець, 2012. 384 с.

Додаткова:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму. Перекл. з англ. Київ : Критика, 2001. 230 с.
2. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації: монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
3. Антонюк О. В. Основи етнополітики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2005. 432 с.
4. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
5. Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму : внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти: монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 448 с.
6. Етнополітична культура в Україні : реалії та виклики часу. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.
7. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ : Фенікс, 2012. 396 с.
8. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст : монографія ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : Дельта, 2009. 320 с.
9. Картунов О. Вступ до етнополітології : наук.-навч. посіб. Київ : Наука, 1999. 300 с.
10. Касьянов Г. Теорії націй і націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 378 с.
11. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.
12. Куць О. М. Етнополітологія : навчальний посібник для студентів-політологів. Харків : Б.в., 2005. 280 с.
13. Майборода О. М. Етнічність у міжнародній системі. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2017. 448 с.
14. Пірен М. І. Етнополітика в Україні : соціо-психологічний аналіз : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". Київ : Університет "Україна", 2007. 408 с.
15. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 233 с.
16. Степико М. Т. Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

17. Українська етнічна нація / М. Є. Горєлов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. Київ : Еко-продакшн, 2012. 192 с.
18. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі : політико-правовий концепт : монографія. Київ : Логос, 2018. 468 с.
19. Ambrosio T. Irredentism: ethnic conflict and international politics. Westport : Praeger Publ., 2001. 226 p.
20. Kornprobst M. Irredentism in European Politics : Argumentation, Compromise and Norms. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 301 p.

Інформаційні ресурси:

1. Всеобщее осуществление права народов на самоопределение, ГА ООН Резолюция 49/148 (7 февраля 1995 г.). URL: https://undocs.org/ru/A/RES/49/148
2. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса. *Путь: международный философский журнал*. 1992. № 1. С. 9–61. URL: http://izbornik.org.ua/gellner/puti.htm
3. Декларація прав національностей України. 1 листопада 2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1478/
7. Романюк Н. І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності. URL: https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/
8. Шаповал Ю. Політика пам’яті в сучасній Україні. URL: http://khpg.org/index.php?id=1230112797

Навчальне видання
(*українською мовою*)

Горло Наталя Віталіївна

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика та політика національної безпеки»

Рецензент *Т.Є. Ніколаєва*
Відповідальний за випуск *Є.Г. Цокур*
Коректор *Н.В. Горло*